

LUNDS
UNIVERSITET

Kurs: FRI301 Pedagogik med inriktning
mot fritidsarbete och fritidskultur
Kandidatuppsats, 10 poäng
41-60 poäng
Datum: 2006-06-08

Högskoleutbildade kvinnors lärande: En intervjuundersökning av kvinnors erfarenheter i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd

Agnes Löve och Monica Johansson

Handledare:
Glen Helmstad

ABSTRACT

- Arbetets art: C – uppsats i pedagogik
- Sidantal: 40
- Titel: Högskoleutbildade kvinnors lärande: En intervjuundersökning av kvinnors erfarenheter i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd
- Författare: Agnes Löve och Monica Johansson
- Handledare: Glen Helmstad
- Datum: 2006-06-08
- Sammanfattning: Uppsatsen fokuseras kring högskoleutbildade kvinnor som befinner sig i en specifik arbetsmarknadspolitisk åtgärd. Åtgärden har en inriktning mot lärande och kompetens, kombinerat med arbetspraktik. Uppsatsen bygger på kvalitativa intervjuer med fem av de kvinnliga deltagarna i åtgärden. Dessa kvinnors upplevelser av sitt lärande och de erfarenheter de gör är en av grundstenarna i arbetet.
- Resultatet av detta arbete tyder på att det kan ha betydelse att du är kvinna för att få ett arbete på en allt hårdare arbetsmarknad, en arbetsmarknad med allt större förutsättningar för selektering utifrån andra faktorer än formell kompetens. Det behövs fortfarande ett aktivt jämställdhetsarbete för att bryta upp barriärer i samhället som baseras på könstillhörighet.
- En arbetsmarknadspolitisk åtgärd kan sägas kräva en konstruktion liknande Projektets, där alla delar av individen kan komma fram i sin fulla potential. Det pedagogiska upplägget, tanken bakom, möjligheten till dialog och stöd samt helhetstänkandet skulle kunna ge en arbetsmarknadspolitisk åtgärd en kraftfull lärandepotential för individen. En lärandepotential som i sin tur kan bidra till den drivkraft som behövs för att bryta en arbetslöshetssituation. Arbetslöshet är en situation som har många negativa effekter på individen, sett i individperspektiv och samhällsperspektiv. Fritidens betydelse ska inte underskattas för hur den kan försvaga de depressiva effekterna vid arbetslöshet. En positiv fritid kan både bidra till att arbetslösheten bryts och bidra till en större lärandepotential. Det handlar om hela individen: huvud, hjärta och kropp; grunden för lärande i alla sammanhang.
- Nyckelord: Arbetslöshet, arbetsmarknadspolitisk åtgärd, kvinnor, lärande, fritid

Innehållsförteckning

Inledning	2
Syfte	2
Disposition	3
Forskningsansats	3
Access, urval och deltagare	5
Presentation av Projektet	5
Tanken bakom Projektet	6
Utbildningens upplägg	6
Intervjupersonerna i undersökningen	7
Ingrid	7
Karin	7
Lisa	8
Tara	8
Greta	8
Att välja relevant forskning, teori och forskningsstrategi	9
Den halvstrukturerade intervjuformen	10
Presentationen av vår uppsatsidé till målgruppen	10
Genomförandet av intervjun	10
Teori	12
Jämställdhet	12
Arbetsmarknadens historiska framväxt	13
Kvinnors utbildning	14
Högre utbildning: svaret på arbetslösheten	14
Dagens arbetsmarknad	15
Kultur och kapital	16
Habermas flerdimensionella rationalitet	17
Kommunikativt handlande	18

Livsvärld och kommunikativt handlande	19
Livsvärld och systemvärld	20
Lärande	21
Det livslånga och livsvida lärandet	21
Lärandet som vuxen	24
Meningsfull fritid	25
Personlig identitetsförlust och förlust av gemensamhet	26
Forskningsfrågor	27
Analys	27
Hur är det att vara arbetslös.....	28
Motiv för medverkan i projektet	30
Projektets innehåll	32
Projektets betydelse.....	34
Avslutande reflektion	36
Slutord	39
Vidare frågor och forskning	39
Bilagor	a
1. Kvinnor och arbetslöshet – Högskoleutbildade kvinnors lärande i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd.....	a
2. Presentation av uppsatsidé	c
3. Intervjuguide Högskoleutbildade kvinnors lärande i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd.....	e

Förord

Ett stort och innerligt tack till de kvinnor som tog av sin lediga tid för att bli intervjuade och som så okonstlat lät oss bli delaktiga i en liten glimt av deras liv. Vi tackar också gruppen av både kvinnor och män som lät oss ta deras tid i anspråk när vi kom för att presentera våra idéer.

Vårt största tack till vår handledare, Glen Helmstad, som tog av sin tid och gav oss stöd och förståelse när både motivationen och tiden inte alltid räckte till. Och, framförallt för att han fick oss att se saker och ting på nya sätt, i nya perspektiv...och bidrog till att vårt lärande fördjupades.

Inledning

Arbetslöshet bland högskoleutbildade har alltmer blivit ett aktuellt ämne i dagens samhälle. Ett samhälle där det finns en strävan efter social integration men också tankegångar kring lärande, kunskap och kompetens som lösningar på samhällets arbetslöshetsdilemma.

Den engelske sociologen Anthony Giddens diskuterar i sin bok *Sociologi* (2003) att man som arbetslös befinner sig i en utsatt position, en position som kan bidra till bristande nätverk och isolering från omgivningen. Detta kan bidra till att individen får en sämre fritid. Giddens diskuterar vidare något han benämner som social uteslutning. Social uteslutning innebär att individer utesluts från möjligheten till fullständig delaktighet i samhället. Giddens menar att de som lever i en utsatt position tenderar till att ha en sämre tillgång till olika aktiviteter såsom kulturella begivenheter och hälsobefrämjande sysselsättningar. De faktorer som kan motverka en social uteslutning handlar om att individen skall ges möjligheter till frihet och handlingsutrymme. Det förutsätter i sin tur att man får tillgång till exempelvis utbildning och lärande om man har ett behov av det. Ett samhälle som strävar efter social integration måste bereda individer en möjlighet att leva ett aktivt liv. Detta för att man som individ skall ges tillgång till ett fullständigt medborgarskap i samhället (Giddens, 2003).

Utifrån dessa tankegångar blev vi intresserade av att se närmare på hur det ser ut i samhället då det gäller arbetslöshetsfrågan. Vi insåg att området var väldigt brett och komplext. Vi valde, utifrån vårt intresse, att se närmare på kvinnor som befinner sig i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd. Vi ville även undersöka om deras fritid hade påverkas av deras arbetslöshet. I rapporten *Den könsuppdelade arbetsmarknaden* (SOU, 2004:43) hämtade vi inspiration. Rapporten belyser bland annat hur kvinnors situation ser ut på arbetsmarknaden men även hur utbildning, kön och olika strukturer kan påverka deras möjligheter.

Syfte

Utifrån ovan beskrivna tankegångar och inspirationskällor växte det fram frågor rörande kvinnors situation. Hur ser kvinnors situation ut i detta sammanhang? Och då speciellt högskoleutbildade kvinnor? Hur upplever högskoleutbildade kvinnor sin situation i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd, en åtgärd som innebär någon form av lärande? Vilka effekter kan detta lärande ha på dessa kvinnors fritid, om det har några effekter?

Sammantaget ledde dessa tankegångar fram till ett syfte: att undersöka hur högskoleutbildade, arbetssökande kvinnor som befinner sig i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd upplever sitt lärande och hur detta påverkar deras "fria" tid eller fritid.

Vi återkommer till våra forskningsfrågor i slutet av teoriavsnittet.

Disposition

I detta inledande skede av uppsatsen presenteras den övergripande strukturen på huvudrubriknivå med dess innehåll.

- **Forskningsansats:** Hur arbetet utvecklades och vad som framkom under arbetets gång. Vårt urval och våra deltagare. En presentation av den arbetsmarknadspolitiska åtgärden och de bakomliggande tankegångarna. Presentation av deltagarna. Valet av relevant forskning och teori. Den valda intervjuformen och intervjuernas genomförande. Presentationen av uppsatsidéen till vår målgrupp.
- **Teori:** En presentation av en orienteringstavla för kapitlets utformning och dess funktion. Den teoretiska delen inleds med jämställdhet och arbetsmarknaden med historisk tillbakablick. Fokus flyttas sedan över till hur kvinnors utbildning ser ut i dagsläget med anknytning till högre utbildning och dagens arbetsmarknad. Detta följs av teoribidrag från relevanta samhällsteoretiker. Fokus flyttas sedan över på lärande; hur lärande formas, påverkas och dess betydelse för individen. Därefter belyses fritid och dess betydelse vid arbetslöshet.
- **Analys:** Presentation av forskningsfrågorna och den tematiserade form som analysen utgick ifrån. Analysen drivs sedan framåt med hjälp av dessa teman och kvinnornas berättelser. I analysen framkommer kopplingen till den teori som tidigare lyfts fram i teoriavsnittet.
- **Avslutande reflektion:** I denna del presenteras huvuddragen i analysen och uppsatsförfattarnas tankegångar och slutord.

Forskningsansats

Hur man uppfattar den verklighet man vill studera, kan få stor och kanske avgörande betydelse för det ämne vi var intresserade av – högskoleutbildade kvinnor som är i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd. I vår tappning av den sociala verkligheten lutade vi oss inledningsvis med viss förkärlek åt det kritiskt, emancipatoriska och de postmoderna tankegångarna. Karin Widerberg (2002) menar att hur man ser på människor handlar om en ontologisk fråga, vad man tror på och att det man tror på också kommer att påverka hur man kan och bör utforska något. Vår ontologiska ståndpunkt rörde sig inom konstruktionismen, kallas även konstruktivism, enligt vår egen tolkning i vårt inledningsskede. Alan Bryman definierar detta i sin bok *Samhällsvetenskapliga metoder* (2002) som att företeelser och kategorier skapas genom det sociala samspelet mellan människor och att de befinner sig i ständig revidering. En ontologisk ståndpunkt som till stor del motsätter sig objektivismen.

Istället för att säga att ”allting är relativt” som en väl sliten fras skulle vi kanske kunna säga att ”verkligheten är relationell” såsom vi såg på vårt forskningsämne i början av arbetet med den uppsats ni nu håller i er hand. Alan Bryman som i sin bok *Samhällsvetenskapliga metoder* (2002) lyfter fram postmodernismens innersta väsen när han menar att en beskrivning av den sociala verkligheten bara är ett av många sätt att se

hur verkligheten är konstruerad. Detta var en tankegång som inspirerade oss i hur vi skulle gripa oss an arbetet med uppsatsen.

Vi kände oss också dragna till den kritiska teorins tankegångar, Mats Alvesson och Stanley Deetz var de som lade grunden till dessa tankar när de i sin bok *Kritisk samhällsvetenskaplig metod* (2000) betonade den kritisk-teoretiska forskningen. Vi fann att den var starkt inriktad på att avslöja maktdominanser, dominanser som kan handla om ineffektivitet och slöseri med mänskliga resurser. Detta såg vi som en koppling till arbetslösa och högskoleutbildade kvinnor som blivit hänvisade till en arbetsmarknadspolitisk åtgärd. Vi hade en gemensam uppfattning oss emellan när vi började arbetet med att närma oss vårt ämne. Vi hade tankegångar om att arbetslösa med högre utbildning var en kunskapsresurs satt i "förvaring" av samhällets styrande organ.

Det var kombinationen av högskoleutbildad, arbetslös och kvinna som vi fann även borde föra oss in på feministisk/genus forskning och de perspektiv som präglar denna disciplin. Vi ansåg inte att det var aktuellt att välja ett perspektiv inom den feministiska forskningen, istället var det vissa tankegångar vi tog till oss. Dessa tankegångar innefattade den grundsyn som binder samman den feministiska forskningen i en kritik mot den rådande vetenskapen.

I Tim Mays bok *Samhällsvetenskaplig forskning* (2001) fann vi ett resonemang som ytterligare styrkte våra tankar kring ämnet. Det rörde sig i sin enkelhet om följande: Vilken betydelse kan det ha att de flesta stora tänkare i vår tid är män? Dessa män har präglat vetenskapen, skapat teorier och visat på forskningsresultat som gör anspråk på en förståelse av den sociala verkligheten. Om man ser på förståelsen som dessa män bidragit till, kan man också ställa sig frågan om deras bidrag är baserade på manliga värderingar. Manliga värderingar som i sådana fall skulle ge en ofullständig bild av den sociala verkligheten eftersom den baseras på perspektivförskjutna forskningsresultat (May, 2001).

Det var först i ett senare skede av denna uppsats framväxt som vi insåg hur mångfasetterat ämnesområdet feministisk forskning egentligen var. Vi klargör detta med följande citat:

Metodologiskt sett måste könsrelationer och könsdynamik betraktas som ett synnerligen besvärligt ämnesområde. De mest betydelsefulla aspekterna är dolda och svårgripbara. Hur sociala processer och kulturella föreställningar producerar och reproducerar vissa könsrelationer kan bara i undantagsfall observeras. Intervjuer om dylika frågor kan vara mer eller mindre tillförlitliga: de är starkt påverkade av intervjusammanhanget och är snarare en del av ett samtal som följer sociala normer för interaktion än speglar den rena erfarenheten. (Silverman, 1985 .Refererad i Alvesson & Due Billing, 1999, s.21).

Det hela utvecklade sig istället till vad man skulle kunna benämna som ett kritiskt-tolkande perspektiv på den feministiska forskningen. Detta perspektiv är något som Mats Alvesson och Yvonne Due Billing (1999) ansluter sig till när de diskuterar genusforskningen i sin bok *Kön och organisation*. Det handlar om att inta en position som mer rör sig om en vag inriktning. En inriktning som inte driver en speciell ståndpunkt. Istället handlar det om att försöka undvika ensidighet, att inte fastna på en enda social förändring som en förklaringsmodell. Det bygger på en viss skepsis men det handlar om att lyfta fram frågor, frågor som leder till reflektion. Det handlar om känslighet, argumentation och att inte samla "fakta" kring en specifik uppfattning (Alvesson & Due Billing, 1999).

Detta kritisk – tolkande perspektiv fick genomslag i sådan omfattning att vi inte fann den relevans och styrka som vi önskat inom genusforskningen för vårt ämne. Vi fann istället en slagsida, den var för inriktad på specifika sociala förändringar, på specifika grupper av kvinnor där vi inte i någon större utsträckning kunde finna relevans för vår målgrupp, högskoleutbildade, arbetslösa kvinnor.

Access, urval och deltagare

Hur nådde vi då dessa kvinnor? Vi valde att söka kvinnor i åldersgruppen 30-50 år. Vi hade en tanke om att det skulle få en bredare innebörd, en extra dimension om vår målgrupp även hade arbetslivserfarenhet. Vi ville komma till tals med de kvinnor som hade högre utbildning. Definitionen av högre utbildning rörde sig i vårt fall om en akademisk examen.

I detta första skede använde vi egna kontakter som en språngbräda för att nå målgruppen. Vi vände oss först till en personlig kontakt inom Arbetsförmedlingen som visade sig vara villig att hjälpa oss på vägen. Denna kontakt bad om att få ett par dagar på sig att undersöka vilka personer som var lämpligast att etablera kontakt med men också var i hierarkin inom denna statliga förvaltning detta skulle förankras och godkännas. Under denna tid kom Projektet i vår väg. Ett projekt vars syfte var att erbjuda arbetslösa akademiker en väg ut ur arbetslösheten samtidigt som de erbjuds ett lärande. Detta lärande handlade om en utbildning som gav akademiska poäng och var relevant för den arbetslösa akademikers fortsatta väg ut ur arbetslösheten.

En annan anledning till vårt urval; varför vi ville välja kvinnor som är högskoleutbildade och arbetslösa; är den samhälliga bilden av att utbildning löser arbetslösheten. Det ger en motsatsbild mot det lärandesamhälle vi antas leva i med utbildning som ideal såsom vi tolkar verkligheten. Vi ansåg, som tidigare nämnts, att detta kunde innebära någon form av snedvridenhet men också ett enormt resursslöseri. Ett slöseri med den kunskapspotential som arbetslösa, högskoleutbildade kvinnor besitter. Vi kom ännu en gång in på tankegångar som rör makt, finns det något maktmotiv till varför man slussar in högskoleutbildade kvinnor i arbetsmarknadspolitiska åtgärder? Försöker man dölja någon form av dominans? Eller handlar det om att vi har ett samhälle som är ineffektivt vad det gäller att ta vara på de resurser som finns vad det gäller högskoleutbildade kvinnor?

Presentation av Projektet

Det bör påpekas för er läsare att Projektet är ett förvanskat namn.

Projektet vänder sig enbart till arbetslösa akademiker. De arbetslösa akademikerna skall uppfylla vissa krav: de ska ha varit arbetslösa i minst 6 månader, de ska också ha en akademisk examen om minst 120 poäng, och vara inskrivna på Arbetsförmedlingen.

Projektet är en del av Växtkraft Mål 3, Europeiska socialfonden (ESF) insatsområden och de är medfinansierare. Projektet bedrivs i samarbete med Arbetsförmedlingen och inkopplade privata företag som är specialiserade på utbildning, kompetensutveckling och rekrytering. Det är en uppdragsutbildning, ägd av ett universitet som står som huvudman för Projektet. Universitet står till stor del för själva utbildningen, förlagd till

en av institutionerna, som håller i projektets ledning. Universitetet bidrar även med egna föreläsare.

Tanken bakom Projektet

Arbetslöshet innebär för de flesta människor att man upplever sig vara i en utsatt, och ibland ensam, position. Arbetslösa akademiker är inget undantag från dessa upplevelser och tankegångar.

Att kunna träffa andra människor i samma situation kan bidra till inspiration och ge kraft till att sträva vidare. Mötet med andra i samma situation skapar också ett nätverk mellan människor där man kan ta del av varandras erfarenheter och kunskaper. Den kommunikation som sker mellan projektets deltagare kan bidra till nya ideer, insikter men också bidra till reflektion. Detta ger möjligheter till nya perspektiv, att kunna se möjligheter som man inte tidigare varit medveten om.

Rent konkret syftar projektet till:

- att skapa möjligheter till en anställning eller startande av ett eget företag.
- att få kunskap om metoder och verktyg som bidrar till en lättare etablering på arbetsmarknaden.
- att lära genom nätverket, ett nätverk som är skapat på förhand genom urvalsprocessen, hälften män och hälften kvinnor.

Utbildningens upplägg

Projektet, som löper under en period av två år är uppdelad på fyra kurser á 24 veckor. Inledningsvis ges i kursen en 4 veckor lång introduktion som skall ge deltagarna överblick och möjlighet att lära känna de andra deltagarna. Deltagarna ges också möjlighet till analys och reflektion kring sig själva och sina framtida mål. Alla projektdeltagare får en mentor som är knuten till Projektet. Inom Projektet ges en kurs om 10 akademiska poäng inom Organisation och Ledarskap. Projektdeltagarna kan lägga till kursen i sin akademiska, tidigare gjorda examen. Projektdeltagarna får enligt planen en 8 veckor lång praktikperiod på ett företag som är utvalt efter deltagarnas professioner och tankegångar kring hur de vill att framtiden ska utforma sig. Praktiken kan bidra till att personliga kontakter knyts som ger tillträde till en anställning eller en ingång till startandet av det egna företaget. Projektdeltagarna får under utbildningstiden ett så kallat aktivitetsstöd.

Intervjupersonerna i undersökningen

Innan vi presenterar våra intervjupersoner är det på sin plats att lyfta fram det som dessa kvinnor blev informerade om innan intervjuerna.

Vi lyfte särskilt fram att: Deltagandet i vår uppsats är anonymt. Vi behandlar det som sagts konfidentiellt. Er identitet, det som sagts behandlar vi på sådant sätt att det inte ska gå att identifiera er när vår uppsats blir framlagd och publicerad. Anonymiteten innebär att alla privata data som kan identifiera er inte kommer att redovisas. Vi kommer att ändra bland annat namn, platser och andra identifierade drag som kan göra att andra känner igen er. Samtyckeskravet är av yppersta vikt för oss, ni skall ges fullständig information av oss om arbetets syfte och upplägg. Det står er också helt fritt att lämna vårt arbete när ni vill utan att ange ett skäl för det. Ert deltagande är frivilligt.

I vår presentation av dessa kvinnor påpekar vi följande för er läsare: namn, ålder, till viss del familjesituation, arbetsplatser samt de beskrivna utbildningarna/kurserna är förvanskade. De uppgivna akademiska poängerna är korrekta men vi har valt att förändra utbildningarna/kurserna för att minska risken för igenkännande. Arbetslivserfarenheten är korrekt såväl som de små inläggen från intervjuerna.

Nedan gör vi en kort beskrivning av våra fem kvinnliga intervjupersoner i Projektet.

Ingrid

“*Ingrid*” är 47 år och ensamstående. Hon har varit arbetslös i cirka ett och ett halvt år. Hon valde att själv säga upp sig från sitt tidigare arbete. Ingrid har varit verksam i arbetslivet i ca 20 år. Hon har en akademisk utbildning inom ett ekonomiskt program som hon inte slutförde. Ingrid återupptog studierna några år senare inom informatik där hon lärde sig systemkonstruktion. Därefter gick hon en utbildning inom kultur och utveckling. Genom att lägga till sina informatiks poäng kunde hon därefter ta ut sin magisterexamen. Totalt har Ingrid 160 poäng, sedan tillkommer 10 poäng inom Projektets kurs. Ingrid anser att hon blir motiverad till lärande inom den kurs hon går nu och anser det är bra med en blandning av män och kvinnor på Projektets kurs. På sin fritid tränar och läser hon. Ingrid menar att hon har mer tid till fritid som student än när hon arbetade. Hon saknar inte sitt arbete men däremot sina arbetskamrater och de sociala kontakterna.

Karin

“*Karin*” är 44 år och sambo. Hon har varit verksam i arbetslivet i ca 15 år. Den akademiska utbildningen består av 20 poäng psykologi och en lärarexamen, tillsammans 160 poäng. Karin sa själv upp sig från sitt tidigare arbete. Inom hennes gamla kvinnodominerade yrke eftersträvade de en jämn könsfördelning. Männerna fick därför 2000 kronor mer i månaden. Hon anser att hon blir motiverad till lärande inom Projektet och att hon har fått mycket feedback. Karin menar att hon kopplat kursens lärande till de erfarenheter hon har från arbetslivet. Det är, enligt Karin, bra att det är både män och kvinnor på Projektets kurs, hon tror det är positivt för hennes lärande. På fritiden läser

Karin och spelar spel, i den mån hon kan vara ledig som student. Hon känner sig mer värdig som människa nu när hon studerar än tidigare när hon var arbetslös.

Lisa

“Lisa” är 51 år och ensamstående med tre barn. Lisa har varit verksam i arbetslivet i 20 år och har arbetat med strategisk information. Totalt har hon 160 akademiska poäng. Hon blev arbetslös när firman där hon arbetade gick i konkurs. Hon har varit arbetslös i två år. Lisa menar att hennes lärande har utvecklats och att hon har fått många “a-ha upplevelser” inom Projektets kurs som hon har kunnat koppla ihop med sina tidigare erfarenheter. Lisa menar att hon får mycket inspiration från de andra kursdeltagarna i Projektet. Hon menar att lärandet uppstår i dialogen och att språket är ett viktigt redskap för lärande. Lisa anser att det är positivt med en blandning av män och kvinnor. Lisa menar vidare att man som ensamstående inte har så mycket fritid. Hennes fritid går åt till att läsa kurslitteratur eller ta hand om barnen. När hon arbetade utövade hon någon form av idrottsaktivitet nästan varje dag.

Tara

“Tara” är 40 år och ensamstående utan barn. Hon är född i ett muslimskt land och har ett gymnasiebetyg från sitt hemland. Tara har därefter läst in gymnasiet i Sverige för att få behörighet till högre studier. Hon skrev sin c- och d-uppsats i sociologi och har en magisterexamen. Hon har även studerat teologi, statsvetenskap, rättssociologi och socialantropologi. Tara har 195 akademiska poäng. Hon blev arbetslös 2004 efter slutförd utbildning. Hon praktiserade en kort period efter sin utbildning och har varit verksam ett år i arbetslivet. Tara menar att hennes arbetslöshet beror på samhällssituationen, det är många akademiker som är arbetslösa. Hon menar att det även kan bero på att hon är kvinna och invandrare. För att få jobb i Sverige måste man ha kontakter menar Tara. Hon tycker det är positivt med en blandning av kvinnor och män i Projektet och även i arbetslivet. Lärandet sker framförallt tillsammans med de andra kursdeltagarna påtalar Tara. Hennes fritid består bland annat av att utöva olika idrottsaktiviteter. Hon har mer fritid nu när hon studerar. Tara berättar att när hon är arbetslös mår hon dåligt och orkar inte träna.

Greta

“Greta” är 35 år och ensamstående med ett barn. Hon har två högskoleutbildningar, en från sitt gamla hemland och en från Sverige. Hon har studerat till civilekonom och har magisterexamen i företagsekonomi, sammanlagt 160 akademiska poäng. Hon anser att den största motivationen till deltagande i Projektet är möjligheten till praktik. Greta menar att lärandet består av de grupprocesser som finns bland deltagarna och i de gemensamma diskussionerna. Greta tror att det är bra att projektdeltagarna består av både kvinnor och män. Hon påpekar att de diskuterar olika, männen och kvinnorna, och att det främjar hennes lärande. På fritiden umgås hon med sitt barn, går på teater och läser. Greta anser att hon som arbetslös har bättre förutsättningar för att skapa sig en meningsfull fritid men hon utnyttjade inte tiden på ett bra sätt. Greta menar att en förklaring kan vara att hon mår dåligt som arbetslös.

Att välja relevant forskning, teori och forskningsstrategi

Vi ville i vårt arbete hålla oss uppdaterade. Vår största källa ansåg vi skulle kunna vara aktuell forskning bland källor såsom vetenskapliga rapporter på sökmotorn ELIN och referensdatabasen ERIC. Vi ville heller inte bortse från den forskning som bedrivs i Sverige inom pedagogik. Vi ansåg i inledningsskedet att de tunga, traditionella teoretikerna inte skulle få ta en stor plats. Vi menade istället att vissa av deras tankegångar skulle kunna bidra till vårt arbete, utan att för den skull ta det mesta av platsen i vår uppsats. Emellertid visade det att relevansen i de tunga teorierna var så stor att exempelvis Jürgen Habermas fick stort utrymme. Vi fann inte några bidrag inom den pedagogiska forskningen i Sverige som skulle kunna förtydliga vår målgrupps situation. En annan källa som vi ansåg skulle kunna vara till nytta för oss var Statens Offentliga Utredningar, [SOU], *Den könsuppdelade arbetsmarknaden*. Vi strävade också efter att hålla oss inom framförallt paradigmen kritisk teori och postmodernism när vi sökte efter litteratur och forskning i början av denna uppsats framväxt. Vi ville även ha genusforskning som ett bidrag. Vi fann litteratur, både svensk och internationell forskning, av högsta klass. Problemet var att det inte belyste vår målgrupps kännetecken: kvinna, högskoleutbildad, åtgärd, svensk samhällssituation och utbildningssystem. Vi valde därför teorier, forskning och artiklar efter vad som framkom under intervjuernas gång. Vi fick behålla en del av ett digert material som vi hade valt från början, vi fick också förkasta en del som visade sig inte hålla för vår målgrupps berättelser eller situation.

I inledningsskedet av uppsatsen var vår tanke att använda det kvalitativa perspektivet vid val av metod. Med tanke på de paradigmer vi ansluter oss till mest har vi under arbetet med uppsatsen fått denna tankegång bekräftad.

Ett exempel värt att nämna som bekräftade vårt val av metod i inledningsskedet är de feministiska forskarnas förkärlek för kvalitativa intervjuer. Alan Bryman (2002) menar att feministisk forskning förespråkar en intervjuform som handlar om hög tillit, bygger på förtroende mellan intervjuare och intervjuperson och ömsesidighet. Det handlar också om att ta hänsyn till det synsätt som den intervjuade har, men framförallt att intervjun har en avsaknad av någon form av hierarkisk relation.

Bryman (2002) påtalar också att det ligger en fara i att försöka se med deltagarnas ögon och samtidigt vara en feministisk forskare som förespråkar feministiska ståndpunkter.

I detta sammanhang är det kanske viktigt att påpeka att vi inte är några feministiska forskare med politiska mål i sikte. I vår tolkning av verkligheten och hur vi vill tolka våra intervjuer kände vi inte att vi skulle ha en strävan till att försöka se undertryckta kvinnor bakom varje hörn. Vi är snarare medvetna om detta tankesätt och hur det kan påverka ens tolkning av en situation. Vi antog också, eftersom vi är kvinnor i samma ålder som målgruppen, att det är ett faktum som borde underlätta för oss att försöka se med deltagarnas ögon på situationen.

Det lyfter vi fram med att åter påpeka det kritisk – tolkande perspektivet som omtalas i Alvesson och Due Billings *Kön och organisation* (1999). Ett perspektiv som vill att orättvist behandlade grupper ska ges möjlighet att komma till tals, deras intressen lyftas fram men med en kritisk tolkning som genomsyrar för att kunna skapa en förståelse och

en reflektion över föreställningar, idéer och erfarenheter. Ett perspektiv som bidrar till kritiska synpunkter med hjälp av kvalitativa forskningsmetoder (Alvesson & Due Billing, 1999).

Den halvstrukturerade intervjuformen

Eftersom vi strävade efter flexibilitet ville vi använda den halvstrukturerade intervjuformen. Vi ville ge intervjupersonerna möjlighet att utforma sina svar utifrån sin egen personliga stil och vi ville själva ha den frihet en intervjuguide i tematiserad form innebar för att kunna ges möjlighet att spinna vidare på ett intressant svar. I detta sammanhang kan det också vara lämpligt att påpeka det som Alan Bryman (2002) skriver: att frågeställningarna för den kvalitativa forskningsprocessen inte får vara så specifika att alternativa idéer och synsätt hindras att komma fram under datainsamlingens gång. Einar Kvale har med sin bok *Den kvalitativa forskningsintervjun* (1997) varit en källa till idérikedom om hur vi skulle genomföra intervjuerna. Han påtalar att forskningsintervjun är en situation av mellanmänsklig art, ett samtal kring ett ämne som är av ömsesidigt intresse. Kunskapen utvecklas genom dialogen. Intervjuguiden utformades efter Kvales tanke om att tematiskt ska intervjufrågan bidra till kunskap och dynamiskt efter skapandet av ett samspel mellan den som intervjuar och den som intervjuas. Vi försökte också sträva efter Kvales kvalifikationskriterier: kunnighet om ämnet vi var intresserade av. Strukturerade genom att presentera vårt syfte, hur intervjun ska gå till och avslutning med om det var något som väckt frågor. Vara tydliga genom ett undvikande av akademiska språkformer och ett tydligt, begripligt språk. Vänliga som låter intervjupersonen tala färdigt, tänka och samtala i sin egen takt. Känsliga när vi försökte lyssna aktivt och höra nyanser, undvika att gå vidare med frågor som var känsloladdade. Öppna för aspekter. Styrande genom att sträva efter kontrollen över intervjus förlopp och avbryta på ett trevligt sätt när intervjupersonen hamnade utanför ämnet. Kritiska, och även försöka hålla vad som sagts i minnet. Men, framförallt, vår strävan efter tolkning för att klargöra genom att upprepa det som sagts, detta kunde sedan bekräftas eller förkastas av intervjupersonen. Antalet intervju personer rörde sig kring 6-8 personer som ursprungsidé. Det blev fem kvalitativa intervjuer. Den använda intervjuguiden finns som Bilaga 3.

Presentationen av vår uppsatsidé till målgruppen

Efter kontakt med Projektets ansvarige, det vill säga projektledaren, fick vi möjlighet att komma till institutionen där de arbetslösa akademikerna bedrev sina studier. Det bör påpekas att gruppen bestod både av kvinnor och män, en relativt jämn fördelning, och att det fanns en väl avvägd åldersblandning och mångfald.

Hela uppsatsidéen presenterades genom att vi hade en kort genomgång av idéen och våra tankegångar kring det ämne vi ville studera. Tankegångar, syfte, frågeställningar presenterades med hjälp av overhead (bilaga 1) men även med hjälp av ett textmaterial som alla kvinnor i gruppen tilldelades (bilaga 2).

Genomförandet av intervjun

Genomförandet av våra intervjuer skedde på den institution där intervjupersonerna bedriver sina studier. I en ostörd miljö eftersom vi hade vi tillgång till ett lite mindre,

ljusst rum. Intervjupersonerna hade inte blivit i förväg förberedda på frågorna i vår intervjuguide. De hade en viss förkunskap kring ämnet eftersom de hade fått tillgång till vårt syfte, vår uppsatsidé och våra tankegångar kring ämnet vi ville undersöka vid presentationen inför gruppen.

Alla intervjuerna är genomförda av samma person vid alla tillfällena. Detta för att vi i största möjliga mån ville undvika den skillnad som finns hos oss som individer i hur vi formulerar oss, hur vi gör en intervju. Den andre av oss var vid alla tillfällena med som bisittare som enbart uttalade sig för att hjälpa intervjupersonerna att kunna uttrycka sig på ett så fylligt sätt som möjligt kring en specifik fråga.

Alla intervjuerna är gjorda med hjälp av bandspelare. Intervjuerna har sedan skrivits ut av oss, i största möjliga mån precis som intervjupersonerna uttalat sig. Vi har dock i vårt datamaterial förvanskat samtliga intervjupersoners namn, deras utbildningar, deras arbetsplatser och andra identifierade drag. Det innebär att materialet i original inte längre existerar utan är förvanskat i dessa avseenden. Detta för att skydda våra intervjupersoner från möjligheten att de kan bli identifierade. Det första intervjupersonerna upplystes om innan intervjuerna var vikten av anonymitet och vår tanke om hur viktigt detta var. Detta finns även som första punkt i intervjuguiden. Det är det förvanskade och skyddade materialet ni som läsare får ta del av i den del av uppsatsen där intervjupersonernas berättelser framkommer.

Teori

Inledning

Vår strävan efter relevant teori och forskning utmynnade i de följande teoretiska bidragen i detta avsnitt. Vår strävan, som tidigare berättats, var den kritiska teorins tankegångar som även ändrades något till ett mer kritiskt, tolkande perspektiv. Strukturen är uppbyggd kring följande:

En inledande del som belyser jämställdhetspolicyn som finns i Sverige. En som belyser arbetsmarknaden och dess historiska framväxt med fokus på kvinnor. En glimt av den framtida arbetsmarknaden för högskoleutbildade. Denna dels funktion är att visa på kvinnors situation på arbetsmarknaden och vilka barriärer som finns.

Nästa del i teoriavsnittet belyses med två välförankrade forskare och teoretiker i samhällssammanhang, Pierre Bourdieu och Jürgen Habermas. Funktionen handlar om att belysa sociala problem och sociala företeelser i samhället och vilken betydelse dialog och kommunikation har i olika sammanhang.

I nästa del av teoriavsnittet belyses ett annat stort område, själva lärandet och dess potential och bredd, representerade av Knud Illeris och Skolverket. Funktionen är att belysa lärandets alla dimensioner. Detta är det tänkt, ska vara den grund man har med sig in i nästa område:

Fritid och dess potential för att hantera en situation i arbetslöshet, representerade av Lea Waters och Kathleen Moore.

Jämställdhet

Begreppet kön definierar Anthony Giddens (2003) som biologiskt kön, det vill säga de anatomiska skillnaderna mellan man och kvinna. Biologiskt kön är alltså de fysiska egenskaperna. Begreppet genus definierar Giddens som de sociala förväntningar som existerar i samhället och hos individerna som förväntas på kvinnor respektive män (Giddens, 2003). I denna uppsats tar vi inte hänsyn till skillnaden mellan dessa definitioner. I alla sammanhang där kön och genus nämns menar vi både det biologiska könet och de sociala förväntningarna på respektive kön/genus.

Det huvudsakliga syftet för den svenska regeringens jämställdhetspolicy bygger på, att män och kvinnor ska ha samma möjligheter och rättigheter men också samma ansvar för alla områden i livet. I sin strävan att uppnå detta syfte menar regeringen, att det krävs en strategi för hur jämställdhetsarbetet ska bedrivas men också en organisatorisk struktur, som kan möta de behov som finns i samhället. Jämställdhetspolicyn ska baseras på en kunskap, med sitt ursprung i en analys, om orsakerna till ojämlikheten mellan män och kvinnor i samhället. Sammanfattningsvis handlar detta jämställdhetsarbete om, att det ska vara lika tillgång till makt och inflytande för kvinnor och män, det ska vara lika möjligheter till ekonomiskt oberoende. Det ska finnas lika möjligheter och tillgång till utbildning och kompetensutveckling. Det ska finnas samma möjligheter att kunna utveckla sina individuella ambitioner och fallenheter. Det ska finnas lika möjligheter

och förutsättningar för att bedriva företag, att få och ha anställning. Det ska vara lika möjligheter och förutsättningar till karriär inom sitt yrke och sin anställning. Det ska också vara ett delat ansvar för barn och hem (Regeringskansliet, 2004).

Sett i ett samhällsperspektiv finns det vissa karakteristiska som utmärker en könsbaserad maktstruktur i ett samhälle. Denna närvaro av en sådan struktur kan ses i att könen hålls åtskilda från varandra. Med detta åsyftas exempelvis en arbetsmarknad som är könsuppdelad och den ojämlika fördelningen mellan män och kvinnor av det obetalda hemarbetet. Det kan ses i, att män uppfattas som överlägsna och kvinnor som underlägsna. Mäns överlägsenhet kan exempelvis ses i mäns våld mot kvinnor, men även i att män får högre lön, har mer makt över sitt eget liv och mer inflytande i samhället. Denna maktstruktur kan ses i att det finns en norm baserad på män. Den manliga normen kan ses som att nya mediciner bara testas på män även om medicinen är för kvinnor. Normen kan också ses i språkliga fenomen som, att individer säger kvinnlig fotboll men inte då manlig fotboll. Denna könsbaserade maktstruktur bygger på de strukturella skillnaderna i samhället. Den bygger således inte på skillnader mellan individer i samhället (a.a., 2004).

Arbetsmarknadens historiska framväxt

Docent Åsa Löfström, ansvarig utredare för Statens Offentliga Utredningars *Den könsuppdelade arbetsmarknaden* (2004) menar, att när kvinnorna började tillträda arbetsmarknaden på 1920 – 1930 talet var det inte helt oproblematiskt. Det förekom en hetsig samhällsdebatt om hur pass lämpligt det var, att kvinnor skulle yrkesarbeta. Från många håll ville man införa ett förbud mot att låta gifta kvinnor arbeta. Man menade, att gifta kvinnors uppgift var att föda barn och ta hand om hushållet (SOU 2004:43).

1925 kom dock en behörighetslag vilket gav kvinnorna tillträde till olika arbetsområden som de tidigare inte haft rättighet och möjlighet till. Kvinnors utbildning var begränsad till den grundläggande utbildningen ändå fram till slutet av 1920-talet. Efter 1920 – talets slut öppnades de statliga läroverken även för kvinnor och de gavs möjlighet att avlägga en studentexamen. Den högre utbildningen hade fram till dess varit tillgänglig endast för pojkar. Kvinnor som hade förmögna föräldrar hade dock en möjlighet till högre utbildning som privatister innan de statliga läroverken hade öppnats för kvinnor. Många av de föräldrar som var välbeställda ansåg dock oftast att det inte var betydelsefullt att döttrarna utbildade sig med någon längre utbildning. De unga kvinnorna förväntades att gifta sig. Giftnormen förväntades inte yrkesarbeta, den rådande tidens norm. Många av de mer välbeställda ansåg dessutom att utbildning var en väldigt dyr investering. Dyr eftersom efterfrågan på kvinnlig arbetskraft under denna tid handlade om lågt kvalificerade arbeten med en dålig betalning (a.a., 2004).

1960- och 1970 talet blev de decennier där kvinnornas rätt till arbete blev accepterat oavsett vilken familjesituation de befann sig i. Beslut som utbyggnad av daghemspplatser, föräldraförsäkringen stärkte denna process för kvinnor, och för den delen män, rättigheten att både vara förälder och yrkesarbetande. Könsuppdelningen på arbetsmarknaden var dock ett fenomen som var väl förankrat. Under hela 1900 – talet har kvinnor strävat och kämpat för kvinnors rättigheter genom politiskt arbete. Den moderna arbetsmarknadens framväxt bygger på en tidigare struktur, en tid då det var män som bestämde lagar och regler och kom att forma samhällets normer. Det är först

under senare hälften av 1900-talet som detta politiska arbete har fått ett betydande genombrott för kvinnors lika rättigheter och villkor (a.a., 2004).

Kvinnors utbildning

Under 1990-talet skedde det en kraftig utbyggnad av utbildningssystemet. Det livslånga lärandet blev ett centralt begrepp vilket innebar att utbildning blev en återkommande aktivitet under individens hela livscykel. Under denna tid introducerades Kunskapslyftet. Denna satsning på grupper med kortare utbildning innebar att kvinnorna visade på en större studiebenägenhet och ambitionsnivå för studier. Det var framförallt kvinnor som utgjorde merparten av deltagarna i Kunskapslyftet. Denna benägenhet för studier är en trend som fortfarande håller i sig bland kvinnor (SOU 2004:43).

Under de senaste tio åren har antalet inskrivna i högskola och universitet ökat med 20 000. Kvinnoantalet har blivit högre än männen och det gäller oavsett vilket gymnasieprogram de har gått. Detta betyder att andelen kvinnor inom högskolan har ökat, inom alla huvudinriktningar vid de akademiska utbildningarna. Ökningen var som störst under 1990-talet. Kvinnornas större studiebenägenhet kan ha sina konsekvenser. Det finns en risk att samhället skapar och får ett högutbildat kvinnoproletariat. Detta kan frambringa en situation där många högskoleutbildade och högkvalificerade kvinnor inte kommer att få arbetsuppgifter/uppdrag/befattningar som motsvarar deras kompetensnivå/kvalifikationsnivå. Det kan istället skapa en situation där kvinnor är överkvalificerade vad det gäller utbildning/kvalifikation i förhållande till den lön de sedan får ut (a.a., 2004).

Högre utbildning: svaret på arbetslösheten

Osmo Kivinen och Sakari Ahola är två finländska forskare som har tittat närmare på den högre utbildningen och den arbetsmarknad som möter den högskoleutbildade studenten som ska etablera sig på arbetsmarknaden.

Kivinen och Ahola lyfter i sin artikel *Higher education as a human risk capital* (1999) fram hur det framväxande informationssamhället bygger på idén om fortlöpande utveckling baserat på kunskap och lärande. En retorik som från beslutshåll i de europeiska länderna kommer från ett förenklat antagande: att tillväxt i form av human kapital hos individen med högre och längre utbildning är vägen till ekonomisk tillväxt för samhället, för tillväxt för företag men också tillväxt för den enskilda individen (Kivinen & Ahola, 1999).

Kivinen och Ahola menar att antagandet att det är till individens fördel att investera i utbildning är något som har fått stå utan något ifrågasättande, utan kritik, både från regeringshåll, från utbildningsanordnare men också utan kritik från de skilda politiska partierna. Detta bygger på bland annat human kapital teorin menar dessa forskare, en teori vilken förutsätter en perfekt matchning av tillgång och efterfrågan på arbetsmarknaden. Svaret på undanskaffandet av arbetslösheten bygger således på en human kapital ideologi där en lärandeutveckling baserad på kunskaper, färdigheter och kompetens ses som en vital ingrediens i kampen mot arbetslöshet och social ojämlikhet (a.a., 1999).

Kivinen och Ahola menar att det finns ett stort glapp, ett ökande, mellan den retorik byggd på humankapital ideologin och de egentliga förutsättningarna och möjligheterna till arbete för en högskoleutbildad. I en tid av massutbildning på högre utbildningsnivåer, som universitet och högskolor, fler och fler arbetslösa, en krympande offentlig sektor och framväxten av den nya informationsteknologiföretagen blir den högre utbildningen en riskinvestering (Kivinen & Ahola, 1999).

Kivinen och Ahola lyfter denna bild ytterligare ett steg framåt, till en nära framtid där konsekvenserna blir tydligare. Kivinen och Ahola menar att i takt med att allt fler blir högutbildade, de högutbildade blir mer vanligt förekommande och också då mer jämlika, blir också urvalsmetoden för en arbetsgivare utökad med andra verktyg för selekteringen. Selektionsverktyg baserade på tankegångar om det önskvärda utseendet hos den arbetssökande, stil, karaktär, flexibilitet, tillförlitlighet men också i form av det "rätta" sociala kapitalet, den "rätta" sociala bakgrunden kombinerad med en examen från det "rätta" universitetet. Rekrytering genom konsulter blir/är mer och mer vanligt samtidigt som det personliga bagaget blir mer och mer avgörande. Men, som Kivinen och Ahola påpekar: vad som verkar ha missats i bilden är de egentliga kvalifikationer som behövs för arbetet ifråga (a.a., 1999).

Dagens arbetsmarknad

Mats Alvesson och Yvonne Due Billing (1999) menar att arbetsmarknaden karakteriseras ofta som starkt horisontellt och vertikalt segregerad. Kvinnor och män arbetar inom olika sektorer och yrkesområden, den horisontella, och männen innehar 85-90 procent av toppositionerna i arbetslivet, den vertikala. Kvinnorna har förvisso kommit in på arbetsmarknaden men oftast är de fortfarande huvudansvariga för hushållsarbete och omsorgen om barnen. Detta kan vara en bidragande faktor till hur det fördelar sig horisontellt och vertikalt. Denna dubbla roll som yrkesarbetare med avlönat arbete och ett oavlönat arbete i hemmet, betecknas som den dubbla arbetsdagen för kvinnor (Alvesson & Due Billing, 1999).

Alvesson och Due Billing menar att socialisationen kan ha en betydelse av vårt val av utbildning och arbete. En bidragande faktor kan vara att män och kvinnor socialiseras in i olika roller. Män söker sällan kvinnojobb, inte bara på grund av de låga lönerna och den låga prestige utan för att de betecknas som kvinnliga. Kvinnor upplever det som att manliga arbeten är främmande för deras identiteter och intressen. En effekt av socialisationen kan vara att kvinnor inte intresserar sig så mycket för chefsarbete utan vill ha en balans mellan karriär och familj (a.a., 1999).

Ett begrepp som diskuteras flitigt i dagens samhälle är "Glastaket" vilket beskriver att kvinnor som klättrar på karriärstegen endast når upp till en viss nivå. Begreppet "Glashissen" beskriver å andra sidan män som gör karriär i kvinnoyrken. Den forskning som har gjorts under 1990 - talet har pekat på att ett så kallat glastak fortfarande existerar för kvinnor. De når en viss nivå men sällan däröver och detta förekommer inom den offentliga såsom den privata sektorn. Männen får oftast de högre tjänsterna som kan bero på brödraskap, manliga nätverk eller "ryggdunksfilosofin". De kan relativt enkelt göra karriär och därmed också passera kvinnor som varit länge i yrket (SOU 2004:43).

Lönegapet mellan kvinnor och män är fortfarande tydligt och har inte minskat det senaste decenniet. En av förklaringarna till detta är könsuppdelningen vad gäller arbeten på arbetsmarknaden. Lönesituationen inom kvinnodominerande yrken är lägre jämfört med de manliga yrkena. Detta kan vara en av anledningarna till att många kvinnor vill vidareutbilda sig och komma ifrån de kvinnodominerande yrkena (SOU 2004:43).

Studier av den roll det kulturella kapitalet spelar är avgörande om vi ska kunna förstå könssegregeringsprocesserna och hur vissa kvinnor med en viss social bakgrund klarar sig medan andra inte gör det i dessa sammanhang som förutsätter självförtroende och kontakter (a.a., 2004).

Kultur och kapital

Den franske sociologen Pierre Bourdieu (1999) belyser olika modeller och begrepp som motsvarar sociala problem och sociala företeelser i samhället. Hans idéer var att förstå hur samhället som ett resultat av individuella och kollektiva handlingar kan förändras, samtidigt som det oftast känns igen av individerna. Detta sker genom att individer reproducerar och i sina handlingar ger uttryck för strukturen. Bourdieu menar att allt vi gör, säger, hur vi klär oss med mera är vår livsstil och smak. Bourdieu använder sig bland annat av begreppet kulturellt kapital. Det kulturella kapitalet eller den kulturella kapitalformen är förknippat med högre utbildning, finkultur och förfinad smak. Dessa kapitalformer utgör det han kallar symboliskt kapital. Kapitalformerna är förknippade med begreppen habitus och sociala fält vilka värderar eller beskriver individers eller grupper motivation, handlingar och sättet de tänker på (Bourdieu, 1999).

När Bourdieu (1992) använder sig av begreppet habitus gör han det för att analysera relationerna mellan individers position i det sociala rummet och deras egna val, hur individerna positionerar sig själva. Habitus är en individs handlingspositioner, handlingsmönster som är inlärd och som leder till att individen gör vissa specifika val som leder till en reproducering av makthierarkier. Livsstil och smak, som oftast innebär avsmak för en annan grupps smak, är viktiga delar i en individs habitus. Individens habitus präglas av den dominerande habitusen i den grupp individen tillhör. Habitus skapar gemensamma sätt att se på omvärlden och på sig själv, den är också ett medel för att kunna avgränsa sig från andra grupper (Bourdieu, 1992).

Bourdieu menar att fältet också har andra mindre synliga egenskaper. Alla individer som är engagerade i ett fält har ett visst antal primära intressen gemensamt, det vill säga allt som är till för fältets själva existens. Ett fälts struktur är ett tillstånd i styrkeförhållande mellan aktörerna eller mellan de institutioner som är engagerade i kampen. Man kan också definiera ett fälts struktur genom fördelning av det specifika kapital som styr de framtida strategierna. Att tala om specifikt kapital, är att säga att kapitalet har ett värde i relation till ett visst fält, alltså inom detta fälts begränsningar, och att det bara under vissa villkor går att omsätta detta kapital till en annan kapitaltyp. Det specifika kapitalet är grunden till makten eller till den specifika auktoritet som är karakteristisk för ett fält. Bourdieu menar för att komma in i de olika fälten så måste man följa spelets regler. Underförstått så kräver man att de nyinkomna ska ha en praktisk kunskap om spelets principer. Det finns generella lagar hos fälten. Men, man vet att man i varje fält finner en kamp och man måste varje gång söka efter dess

specifika former, mellan nykomlingen och den dominerande som försöker att utestänga konkurrensen (Bourdieu, 1992).

Habermas flerdimensionella rationalitet

Individens relationer i sin omgivning, menar den tyske professorn i sociologi och filosofi Jürgen Habermas (refererad i Eriksen & Weigård, 2000) är ytterligt komplext sammansatta. Denna komplexa sammansättning kräver ett rationalitetsbegrepp som gör att man kan urskilja människors erfarenheter och deras verklighet ur tre olika former. Dessa former eller de tre världarna kallar Habermas den objektiva, den sociala och den subjektiva. Tillsammans ger dessa verkligheter möjlighet att skilja mellan olika aspekter av individens handlingsrationaliteter (Eriksen & Weigård, 2000).

Jürgen Habermas menar att individen i den objektiva världen handlar om förhållningssättet hon har, både gentemot sin omgivning och till fakta. Handlingarna präglas av en målinriktning för att skapa ett för individen önskat tillstånd. Detta med hjälp av manipulativa angreppsmetoder som har en karaktär av effektivitet, en effektivitet som innebär att välja det mest gynnsamma alternativet av de möjliga handlingarna. En målrationell modell som innefattar det som individen har ett objektiva förhållningssätt mot. Den objektiva världen erbjuder också individen, förutom det handlingsinriktade förhållningssättet, ett förhållningssätt som är kunskapssökande. Det rena kunskapssökandet blir istället ett kognitivt förhållningssätt gentemot omgivningen, ett förhållningssätt vars kriterium blir sanningen (a.a., 2000).

Jürgen Habermas menar att individen i den sociala världen handlar om ett medlemskap till en social grupp som rättar sina handlingar, sitt beteende efter vissa av gruppen enhetligt fastställda normer. Relationerna i gruppen handlar om vad som förväntas av gruppmedlemmen och vad man bör göra i enlighet med gruppens gemensamma värden. Relationerna präglas av giltighet, normen som bör efterlevas kan ha en ren juridisk giltighet men också en moralisk giltighet. Giltigheten kan också vara en kombination av de bägge. Det ska finnas en riktighet i normerna, en förståelseinriktning som individen kan rätta sina handlingar och sitt beteende efter (a.a., 2000).

Jürgen Habermas subjektiva värld innefattar den enskilde individens inre med sina personliga upplevelser, inre i den bemärkelsen att det är den enskilde som har tillgång till sina egna tankar, avsikter, attityder, önskningar och känslor. Det är i presentationen av sig själv inför andra, i individens expressiva handlingar som andra får ta del av denna värld. Den subjektiva världen är en värld av variationer. Det kan finnas variationer för hur mycket individen vill ge uttryck för inför andra om sina känslor och åsikter som individen verkligen har och vad individen vill att andra ska tro att den har. I den subjektiva världen kan den enskilde individen också falla för sitt eget självbedrägeri och tro att vissa personliga upplevelser är individens egna, förankrade i en solid grund. Individen kan i olika situationer på ett omedvetet sätt tränga bort de verkliga känslorna för andra eller vaggas in i en tro på åsikter som vid en djupare granskning individen inte kan stå för (a.a., 2000).

Kriterium för rationalitet i denna subjektiva värld handlar om giltighet och sanningsenlighet. Det som individen uttrycker med sina expressiva handlingar skall således upplevas som sanna av andra eller så ska individens förståelseinriktade handlingar upplevas som ett uttryck för den äkta individen. Enligt Habermas måste det

finnas möjligheter för andra att kunna bedöma sanningsenligheten. Han påpekar att en av dessa möjligheter ligger i att fästa sig vid motsägelser som en individ gör eller vad individen gör och säger. Det är dock betydligt svårare att bedöma om en yttring är ett uttryck för individens äkta jag. Bedömningen kan inte göras skild från individen själv utan det kan handla om att individen själv kommer till insikt om sig själv och sina personliga upplevelser, oftast med hjälp av andra (Eriksen & Weigård, 2000).

Kommunikativt handlande

Grunden till Jürgen Habermas utveckling av sina tankegångar kring det kommunikativa handlandet ligger således i de tre världarna: den objektiva, den sociala och den subjektiva. Dessa tre världar skapar klarhet kring vilka förutsättningar som behövs för individen och individerna för att uppnå förståelse och enighet genom sina handlingar (Eriksen & Weigård, 2000).

Det kommunikativa handlandet har sin utgångspunkt hos individerna som med hjälp av språk och/eller handling strävar efter en förståelse, ett samförstånd dem sinsemellan som de kan samkoordinera sina planer och handlingar efter. Genom den språkliga processen framhäver de sina egna tolkningar av den situation de befinner sig i. Detta för att de skall kunna komma fram till en gemensam definition av situationen. Det handlar således om att individerna kommer fram till en gemensam uppfattning. Denna gemensamma uppfattning handlar alltid om olika förhållanden i den objektiva, den sociala eller den subjektiva världen (a.a., 2000).

I denna tolkningsprocess är förutsättningen att det som individer säger skall gå att kritisera i förhållande till de tre världarna. Denna process kan vara relativt snabb, i den bemärkelsen att snabbheten handlar om att individerna i interaktionen utan vidare kan godta en utsaga som giltig. Processen kan också innebära att individerna i utgångsläget inte har gemensamma definitioner av situationen vilket leder till att de i interaktion försöker övertyga och påverka den andre/ de andra. Syftet med detta är att komma fram till en gemensam definition av den situation de befinner sig i. Det samförstånd som uppnås, genom den så småningom gemensamma definitionen av situationen, leder till att individerna som en enad front har en giltig definition som de alla kan stå bakom. Sammanfattningsvis handlar det om rationalitet, i språket finns inbyggt förpliktelser, förpliktelser som är nödvändiga för att dialogen skall vara till mening, till gagn för individerna (a.a., 2000).

Giltigheten bygger på tre anspråk: att det som individen framlägger faktiskt är sant, att det som framlagts också överensstämmer med sammanhanget det uttalas i, men också att det som sägs också är det som menas. Anspråken sammanfaller i sin tur med de tre världarna och dess kriterium för rationalitet. Den objektiva världen med objektiv sanning, den sociala världen med riktigheten och således den subjektiva världen med sanningsenhetlighet. Jürgen Habermas menar att ett av dessa anspråk på giltighet alltid är dominerande i förhållande till den situation som ett yttrande framläggs i, det vill säga till vilken av de tre världarna yttrandet i första hand tillhör. För Jürgen Habermas innebär språket en källa, en källa till en kraft uppbyggd av rationell handlingskoordinering. Det åligger således den som har ordet att argumentera sakligt för sin sak men det åligger också den som lyssnar att göra invändningar om de finner yttrandet omöjligt att applicera de tre anspråken om giltighet på (Eriksen & Weigård, 2000).

Jürgen Habermas (refererad i Eriksen & Weigård, 2000) menar dock att argumentationen som bygger på en frånvaro av olika former av tvång är ett ideal att sträva efter. Hans tankegångar lyfter fram ett förhållningssätt som idealiskt sett, är något som vi ska sträva efter, och helst använda oss av, i den kommunikativa praxisen i det vardagliga livet. Habermas menar att de situationer vi ställs inför i det verkliga livet oftast både är diffusa och sköra till sin natur, situationer som därför hela tiden tolkas om vilket medför att den gemensamma förståelsen är flyktig till sin karaktär. Förståelsen blir hela tiden utsatt för olika former av hotbilder, hotbilder som exempelvis kan innehålla maktbaserade intentioner såväl som enkla missförstånd i dialogen mellan individer. Han menar dock, för att kunna möta den verkliga världen, och hantera den, måste vi som individer hela tiden arbeta för, och anstränga oss för att möta de små bekymmerna men också de stora utmaningarna genom en strävan efter samförstånd (a.a., 2000).

Livsvärld och kommunikativt handlande

Begreppet livsvärld är något som Jürgen Habermas lyfter in i sina tankegångar om det kommunikativa handlandet. Livsvärlden kan sägas vara en bakgrundsvärld där alla tankar och färdigheter i vardagen huserar hos individen, en form av *common sense*. Livsvärlden kan ses som en referensram kring individerna. Denna ram skapar för individerna en gemensam identitet, ett kitt som förenar individen och samhället genom språket och kulturen. Språket och kulturen finns alltid med individen, de är förutsättningarna för att individen ska kunna förstå sin värld. Livsvärlden är också det för givet tagna, vi är som individer omedvetna om den kunskap som livsvärlden representerar, livsvärlden ger individerna den kunskap som är nödvändig för att man skall kunna tolka sin värld. Livsvärlden kan man inte förhålla sig kritiskt till, eller vara medveten om. En liten del av livsvärlden kan dock framkomma vid de situationer när något som individen tagit för givet och varit övertygad om blir satt i strålkastarljus. Denna del av livsvärlden kan då kritiskt undersökas av individen och även omvärderas i ljuset av den nya kunskapen. Förutsättningen för det kommunikativa handlandet är, som tidigare nämnts, en gemensam syn och förståelse för att individerna i dialog, i kommunikation med varandra, ska kunna enas om den gemensamma definitionen av situationen. I en sådan situation finns det för givet tagna, det finns en grund av väsentligheter för individerna att stå på som de är omedvetet överens om i den uppkomna situationen. Individen kan säga något som inte ifrågasätts utifrån anspråken på giltighet eftersom de redan är överens om den gemensamma definitionen. I de situationer där individerna inte är överens, kan ändå en diskussion föras tack vare den grund de står på av samförstånd. Detta gör att de kan diskutera den sak de inte är överens om. Grunden är livsvärlden med sin kunskap, sitt för givet tagna, som alla individerna är delaktiga i som de samhällsmedlemmar de är. Det bidrar till skapandet av en relativt samstämmig syn på saker och ting (Eriksen & Weigård, 2000).

Individerna som möts i tolkningsprocessen har livsvärlden som grund i sin språkliga kommunikation för att nå den gemensamma förståelsen som ger enighet i sakfrågor. Frågor och förhållanden som i sin tur har sin härstamning i de tre världarna: den objektiva, den sociala och den subjektiva. Livsvärlden kan dock inte delas upp bland dessa tre världar utan skall istället förstås som en kärna, en plats av kommunikation (Eriksen & Weigård, 2000).

Livsvärld och systemvärld

Jürgen Habermas menar att det moderna samhället präglas av ett utmärkande drag: bristen på tvång i ett system som exempelvis det politisk-administrativa och marknadsekonomierna. De kännetecknas inte av det förpliktande tvånget på anspråk på giltighet som finns i det förståelseinriktade kommunikationen. Samordningen handlar istället om autonoma system av handlingar baserade på individers resultatnriktning som ger liv till de idealtypiska vinst och nyttomaximeringarna. Frånvaron av tvång på anspråken av giltighet gör att man inte behöver motivera sina handlingar, det är handlingarnas kosekvenser som blir den samordnande kraften istället för individers intention. Habermas menar att vi ska försöka förstå och betrakta samhället som ett system och livsvärld på en och samma gång. Den fullständiga bilden av livsvärlden framkommer genom språkets funktion. Funktionen av att nå den ömsesidiga förståelsen kring en specifik situation som i sin tur reproducerar och bidrar till förnyelse av den kulturella kunskapen. Språket har också funktionen av att samordna handlingarna, detta leder till den sociala integrationen och stärker banden i relationerna genom solidaritet. Språket har också funktionen av att bidra och sörja för socialisationsprocessen. Dessa tre komponenter benämns Habermas som kultur, samhälle och personlighet. De är de strukturella komponenterna i livsvärlden. De har också paralleller till de tre världarna: den objektiva, den sociala och den subjektiva genom kommunikationen mellan individernas interaktion (Eriksen & Weigård, 2000).

Genom språket stöds de strukturella komponenterna i livsvärlden av de tre reproduktionsprocesserna: kulturell reproduktion, social integration och socialisation. Den kulturella reproduktions bidrag handlar om att ny kunskap görs förståelig genom de existerande tolkningarna så det är möjligt att uppnå en samsyn kring en situation. Det bidrar också till att hålla samman samhället och ger legitimitet till samhällets insitutioner. Den sociala integrationen bidrar handlar om att hålla samman samhället genom att skapa förutsättningar för samkoordinerade handlingar. I interaktionen i det vardagliga livet behövs det normer och regler som berättar för individerna vad man bör och inte bör göra i olika sammanhang. Socialisationens bidrag handlar om att individer skall kunna utveckla sin identitet, en identitet som är av den kalibern att de kan hantera alla de situationer de ställs inför i balans med de kollektiva formerna av mänskligt liv. Det handlar om en utveckling av en förmåga till handling och interaktion med andra. Hur väl dessa tre reproduktionsprocesser utvecklas har med kunskap att göra, det vill säga hur rationell kunskapen är som framkommer men också hur starka band av solidaritet som individerna utvecklar gentemot samhället och även hur ansvarsbenägna personligheterna blir (a.a., 2000).

Kulturell reproduktion, social integration och socialisation är processer som kan påverkas så att de inte utvecklas på ett riktigt sätt. Detta påverkar livsvärlden. Det kan handla om förlust av mening vad det gäller den kulturella reproduktionen och en utveckling av anomi när solidaritet inte kan utvecklas i samhället. I socialisationsprocessen handlar det om individuella utvecklingar av störningar i den mentala hälsan. Jürgen Habermas menar att det moderna samhällets framväxt har fört med sig en rationalisering av den meningsbärande grunden, detta menar han, kan ses i livsvärldens strukturella komponenter som har blivit differentierade (Eriksen & Weigård, 2000).

Ju mer livsvärldens strukturella komponenter och de processer som bidrar till deras vidmakthållande utdifferentieras, desto mer betingas interaktionssammanhangen av en rationellt motiverad förståelse, alltså av en konsensusbildning som i sista hand stöder sig på det bättre argumentets auktoritet. (Habermas, 1981, 2:218. Citerad i Eriksen & Weigård, 2000, s.116-117).

Jürgen Habermas ser inte negativt på det moderna samhällets framväxt, han menar att förhållningssättet som utmärker målrationaliteten tvärtom är nödvändig för de system som handlar om samhällets förvaltning och ekonomi. Målrationaliteten är den form av handlingslogik och rationalitet som speciellt finns i arbetsliv och andra formella organisationer.

Det handlar snarare om, menar Habermas, problemen som uppstår när det målrationala förhållningssättet tränger in i livsvärlden och påverkar livsvärldens relationer där den kommunikativa rationaliteten istället borde råda. Han menar vidare att målrationaliteten och andra former av rationalitet börjar ta sig ur sina gränser vilket leder till livsformer av instrumentell och resultatpräglad förnuftscharakter som då koloniserar livsvärlden. Systemet som får fotfäste i livsvärlden påverkar de informella relationer som finns i nätverk och i individers interaktion med varandra genom att formalisera dem. Relationerna mellan individer tenderar att bli opersonliga, individer förfrämligas. Utbildning ges ekonomiska och administrativa nyttokrav vilket medför professionalisering och framgångsinriktning. Individers fritidssysselsättningar och familjens lilla sfär förvandlas till kommersiella marknader vars syfte handlar om att skapa ett omätligt behov av olika former av underhållning. Bindningarna mellan individer i form av moral blir istället bindningar av resultatutriktad natur och individerna i samhället blir den utbytbara klienten hos förvaltningen genom anonymiteten. Utvecklingen, menar Habermas, har präglats för mycket av tekniska landvinningar, det tekniska förnuftet och materiell utveckling i det moderna samhället. För att vända denna utveckling av systemets kolonisering av livsvärlden behövs politisk handling. Jürgen Habermas menar att de rörelser som präglas av nya moderna, sociala tankegångar exempelvis kvinnorörelser och fredsrörelser är de som kan vända utvecklingen av systemets invasion. Det är nämligen de rörelser som är fokuserade på värdefrågorna. Värdefrågor som i sin tur kan besvaras och formuleras med hjälp av livsvärlden och de symboliska reproduktionsprocesserna menar Habermas (a.a., 2000).

Lärande

Begreppet lärande definieras i denna uppsats som livslånga och livsvida lärandet. Med det avser;

Det livslånga och livsvida lärandet är inte detsamma som återkommande utbildning i det formella utbildningssystemet. Det livslånga lärandet är en helhetssyn på utbildning och lärande som erkänner lärande i flera olika miljöer. Begreppet består av två dimensioner. Den livslånga dimensionen innebär att individen lär under hela livet. Den livsvida dimensionen erkänner formellt, ickeformellt och informellt lärande. (Skolverket: 2000, s.9)

Det livslånga och livsvida lärandet

Det livslånga och livsvida lärandets helhetssyn innebär att det sträcker sig och omfattar flera stora arenor som en individ kommer i kontakt med under sitt liv. Utbildning och arbetsmarknadspolitiken är två sådana system vilka har olika lärmiljöer som en del av sina arenor för lärande. Utbildningssystemet har en roll att spela vad det gäller att

erbjuda individer möjligheter till kunskap och lärande. Lärandet har stor betydelse för jämlikhet i ett samhälle och skapar möjligheter för att bryta barriärer baserade på kunskapsklyftor, individers sociala bakgrund och kön. Arbetsmarknadspolitiken har en stor del i det livslånga lärandet med sina olika verktyg för lärande, vilket till en stor del kan handla om statens styrinvesteringar och mål. Det innebär samtidigt att det baseras på ett ansvarsförhållande, ett åtagande att samarbeta och föra en dialog mellan berörda myndigheterna och organisationerna. Det handlar om det gemensamma ansvaret för utbildning och lärande bland de statliga organen som exempelvis utbildningspolitik och arbetsmarknadspolitik, regionalpolitik och näringspolitik.

Detta för att det livslånga och livsvida lärandet skall ges möjlighet att komma till sin fulla blomning. Det livslånga och livsvida lärandet innebär således att samarbete och samordning mellan olika instanser blir en viktig faktor, det innebär också att gränser suddas ut mellan offentlig och privat och mellan de olika nivåerna i samhällslivet (Skolverket, 2000).

Individens ansvar

Helhetssynen på begreppet livslångt och livsvidt ger individerna ett ansvar för att de själva ska förverkliga begreppets fulla innebörd. Det blir förhållningssättet som individen har till lärande som blir en av grundstenarna i byggandet av det egna lärandeprojektet. Individens attityd, motivation men också individens behov av att lära är en del av dessa byggstenar för att kunna förverkliga den fulla innebörden av begreppet. Individens förmåga att kunna orientera sig och tillgodogöra sig lärande bland de olika lärandemiljöerna vilar således på individens eget ansvar (Skolverket, 2000).

Det två dimensionerna

Det livslånga och livsvida lärandet kan sägas innefatta två dimensioner. Livslångt innebär att en individ lär under hela sitt liv. Det ligger en nödvändighet i detta. Man har som individ ett behov av ny kunskap för att hålla sin kompetens och sin kunskapsnivå vid en tillfredställande nivå. Ur det livslånga lärandets perspektiv behövs och krävs således möjligheter för individen att lära under hela sitt liv. Det livsvida lärandet erkänner ett lärande som föregår i olika miljöer men också i olika situationer, det vill säga formellt, icke formellt och informellt lärande. Det formella lärandet finns inom utbildningssystemet i form av organiserad utbildning. Några exempel är barnomsorg, vuxenutbildning, högskolor och universitet. Utanför detta utbildningssystem finner vi det icke formella. Exempel på detta kan vara arbetsmarknadsutbildningar, kursverksamheter och personalutbildningar. Båda dessa lärmiljöer har i regel en relativt tydlig utbildningssituation som kännetecken. Det informella lärandet har inte samma tydlighet, det handlar om lärandet i vardagen i en individs liv. På en individs arbetsplats kan därför denna informella lärmiljö existera, exempelvis om en individ har utvecklande arbetsuppgifter. Det kan också handla om fotbollsklubbens aktiviteter för den aktive medlemmen. Det informella lärandet existerar även inom handlar familjen och den nära miljö man lever i (Skolverket, 2000)

De tre dimensionerna av lärande

Knud Illeris, professor i utbildningsforskning vid Roskilde universitet har utvecklat en lärandeteori som omfattar tre dimensioner av lärande, integrerande med varandra. Lärandet sker i spänningsfältet mellan dessa dimensioner. Illeris utgångspunkt innebär

att allt lärande alltid består av både en kognitiv, en psykodynamisk och en social, samhälllig process. Illeris lyfter fram en tankebild av ett triangulärt spänningsfält, det innebär att allt lärande som har ett färdigt och betydelsefullt innehåll handlar om en kognitiv process hur man tillägnar sig detta lärande. Det är en av de två psykologiska polerna. I den andra psykologiska polen placeras det lärande som ses som en psykodynamisk process. Processen innefattar den psykiska energi som förmedlas genom en individs motivationer, attityder och känslor. Dessa kan fungera som drivkrafter för lärandet men de kan också påverka lärandepotentialen. Den tredje polen, en form av motpol, betecknas som en social process som i sista hand är samhälllig. Detta innebär en dimension som har två nivåer. En nivå handlar om lärandet som en direkt eller indirekt social mellanmännisklig nivå där samspeleprocesserna sker. Den andra nivån är den samhälliga som bäst förstås som bakomliggande eftersom den påverkar både individen och samspeleprocessernas karaktäristiska. Den sociala och samhälliga dimensionen relateras därför till samhället och den rådande strukturen med sina samhälligt formade individer (Illeris, 2001).

Illeris menar att det handlar om en tredimensionell förståelse av lärandet (Illeris, 2001). Han menar vidare att lärandet skall förstås som de processer som bidrar till en permanent förändring hos den lärande individens kapacitetsnivå. Det kan handla om personlig utveckling, socialisation, kompetensutveckling. Skillnaderna mellan dessa termer av lärande handlar i grund och botten bara om vilken synvinkel man har på lärande och vill ansluta sig till, poängterar han (Illeris, 2003).

Dimensionsinnehåll

Illeris menar att lärandet i den kognitiva dimensionen har en betoning på tillägnelsen av kunskap, färdigheter och hur man får förståelse för den kunskap man tillgodogör sig (Illeris, 2001). I den kognitiva dimensionen utvecklas meningen och funktionaliteten av lärandet (Illeris, 2003). Den kognitiva dimensionen har en betydelsefull koppling till den psykodynamiska dimensionen. En individs upplevelser av sitt lärande i den situation man befinner sig i, vilka känslor och vilken motivation som frambringar den psykiska energin handlar om hållbarhet och användbarhet. Hållbarhet handlar om hur länge lärandet stannar i individens minne. Användbarhet handlar om det hur väl lärandet kan användas i olika situationer. Detta bygger på styrkan i den psykodynamiska dimensionens koppling till lärandeprocessen (Illeris, 2001). Det handlar om individens inre, den psykodynamiska dimensionen står som värd för hur individen utvecklar sin känslighet och mentala balans (Illeris, 2003). Både den kognitiva dimensionen och den psykodynamiska är i beroendeförhållande till den sociala och samhälliga dimensionen. Den lärandesituation som en individ befinner sig i, eller den lärandeprocess som pågår, påverkas av förhållanden av samhälllig natur (Illeris, 2001). I den sociala, samhälliga dimensionen utvecklas potentialen för individens empati och kommunikationsförmåga men också samarbetsförmågan. Det handlar om, i sin slutgiltiga form, om individens socialitet (Illeris, 2003)

En individs livssituation och samhällssituation i allmänhet kan påverka, i sin negativa form, så att lärandet upplevs vara individen likgiltigt. Det kan även innebära att man ställer sig avvisade till ett lärande. En lärandesituation där kunskapen upplevs vara relevant och viktig och bidrar till en djupare förståelse för de specifika kunskapsfenomenen, där påverkas således lärandet positivt. Den yttre ramen för lärandet är därför den sociala, samhälliga dimensionen (Illeris, 2001).

Sammanfattningsvis menar Illeris, handlar lärande om ett antagande: att individen själv aktivt konstruerar och bygger upp sitt lärande som mentala strukturer. Mentala strukturer som kan handla om mening och funktionalitet, den kognitiva dimensionens karakteristiska. Känslighet och mental balans, den psykodynamiska dimensionens karakteristiska och socialitet, den sociala och samhälliga dimensionens karakteristiska (Illeris, 2003).

Lärandet som vuxen

Vuxna är som bekant kapabla till att ta ansvar för sitt beteende, sina handlingar och möjligheter menar Illeris och påpekar att vuxna också är ansvariga för sitt lärande. Det handlar om, menar han, att definitionen av vuxen kan ses i ljuset av att vi som vuxna individer, i vissa situationer, starkt hävdar vår rätt som att få fatta våra egna beslut. Myndigheterna och samhället individen lever i kan ta ansvar för lärandet som lärs ut i en lärandesituation men individen är den som bär ansvaret för det egna lärandet. Beslutet om att lära sig eller inte, i exempelvis en utbildningssituation åligger det på individen att fatta själv (Illeris, 2003). Fundamentalt sett handlar lärande om en lust/önskanbaserad funktion menar Furth. Den lärandepotential som finns hos människan är den starkaste och också det mest kritiska elementet i människans kamp för sin överlevnad (Furth, 1987. Refererad i Illeris, 2003).

Denna lust eller önskan finns även vad det gäller att lära sig rent praktiskt och hur man då lär. Tydligast kan man se det i barns utveckling och lärande, under sina första år tar det till sig baskunskaper och färdigheter. Barnet får under sina första lärandeår uppleva obehagliga saker när det går på sin upptäcktsfärd, det ger ett lärande som förknippas med erfarenheter av obehaglig natur. Barnet får uppleva sina begränsningar eller får lära sig saker det inte själv önskat eller kunnat bestämma över. Detta kan man till viss del applicera på en vuxen individ. I den bemärkelsen att det kan vara en förklaring till varför vuxna kan vara skeptiska till lärande de inte själva får fatta beslut eller har lust att lära sig. Vissa saker ska man vara medveten om, menar Illeris, vad det gäller vuxnas lärande. Exempelvis att vuxna lär sig det de vill lära sig och som de upplever vara meningsfullt för dem. Vuxna använder de resurser de redan har i sin lärandesituation. De tar så mycket ansvar som är de själva vill för sitt lärande, vuxna känner inte någon större motivation till lärande om något de inte är intresserade av eller något de inte förstår meningen med. Vuxna som lär utan att vara motiverade kan få ett lärande som blir ytterligt sårbart. Detta för att lärandet kan appliceras på situationer som subjektivt sett inte är relaterat till lärandets kontext (Illeris, 2003).

Den process som vuxna använder sig av i sitt lärande är selektiv och kopplad till deras erfarenheter och deras intressen. Det kan handla om intressen av övergående natur som väckt deras nyfikenhet. Fundamentalt sett handlar dock vuxnas lärande om det egna livsprojektet som till sin natur är stabilt och långsiktigt. Det kan handla om att vara en del av familjen, det kan handla om ett ekonomiskt och personligt intresse för arbetet, det kan vara en fritidsaktivitet eller en hobby. Livsprojektet är inbäddad i den vuxnes livshistoria, i den nutida situationen men därutöver även i ett framtidsperspektiv. Detta står i en nära relation till den vuxnes identitet. På bas av individens livsprojekt byggs ett försvar upp som handlar om att det som är av vikt för det egna livsprojektet kommer igenom försvaret. Det som inte är av vikt för livsprojektet förkastas. Individen utvecklar

på det sättet försvarsmekanismer som kan hantera influenser som upplevs som hotande mot vem man är och vad man skulle vilja vara (a.a., 2003).

Meningsfull fritid

Begreppet fritid eller fri tid definierar vi som ett begrepp som används beroende på valet av frågeställningar. I detta sammanhang använder vi oss av Statens Offentliga Utredningars *Fritid i förändring – Om kön och fördelning av fritidsresurser* (1996:3) som belyser en av den feministiska fritidsforskningens definitioner:

Fritid som erfarenhet eller mening har således varit det mest användbara sättet att närma sig förståelsen av kvinnors fritid, eftersom utgångspunkten där är vilken mening som kvinnornas erfarenhet av fritid skapar i deras liv. Detta bildar en kontextuell ram inom vilken även frågor om tid och aktivitet kan behandlas. Utgångspunkten för denna inriktning är en analys av kvinnors plats i samhällsstrukturen och hur detta påverkar deras fritid. I denna forskning är fritiden en av flera situationer eller aspekter av livet. (SOU 1996:3, s. 23).

En stor del av förklaringen till den negativa relationen mellan arbetslöshet och psykologisk hälsa kan ligga i socialpsykologen Marie Jahodas deprivationsteori (1977, 1981). Detta lyfter Lea E. Waters och Kathleen A. Moore fram i sin artikel *Reducing latent deprivation unemployment: The role of meaningful leisure activity* (2002). Jahodas teori ville visa att arbetslöshet kan vara en orsak till psykologisk stress eftersom den berövar individer vissa latent funktioner som annars erbjuds i en anställning/arbete. De latent funktionerna som bland annat diskuteras i Jahodas teori och forskning är tidsstruktur, det vill säga hur man strukturerar sin tid och vilka möjligheter man har att göra det. Funktionerna handlar även om delade upplevelser och erfarenheter med andra och effekterna för individens personliga identitet (Waters & Moore, 2002).

Deprivation handlar i sin psykologiska tolkning om olika slag av berövande och avhållande (*Natur och Kulturs psykologilexikon*, 1997).

Jahoda har stöd för sin teori av bland annat Evans och Haworth (1991). De fann att berövandet av latent funktioner hade en koppling till lägre självkänsla, sämre psykologisk hälsa. De fann även en reduceringseffekt på upplevelsen av individers livstillfredsställelse när de forskade kring arbetslöshet. Syftet med Waters och Moores studie var att de undersöka hur man kunde minska effekten av latent deprivation och psykologisk stress med tanke på vad tidigare teori och forskning visat på. De avsåg att undersöka vilken betydelse fritidsaktiviteter, sociala som de man utövar under ensamma former, kan ha för att minska dessa deprivationseffekter under arbetslöshet. Genom att anamma en fenomenologisk ansats ville de se vilken subjektiv mening individer tillskriver fritiden. Waters och Moore valde att göra en jämförande studie mellan vuxna arbetslösa och vuxna med heltidsarbete. Antalet försökspersoner var totalt 329. 201 var arbetslösa med en relativt jämn fördelning mellan könen samt 128 heltidsarbetande med liten övervikt av kvinnor, 61% (Waters & Moore, 2002).

Waters och Moore (2002) arbetade utifrån hypotesen, att arbetslösa skulle visa på högre nivåer av latent deprivation enligt de arbetslösas egna uppfattningar. De arbetslösa skulle visa på högre nivåer av depressiva effekter och lägre självkänsla i förhållande till de individer som har arbete. Det var också förutsagt att arbetslösa skulle vara mindre regelbundet engagerade i fritidsaktiviteter, oavsett om fritidsaktiviteterna var av social eller ensam natur. Arbetslösa skulle visa på meningsförlust oavsett om

fritidsaktiviteterna var av social eller ensam natur. För att kunna jämföra grupperna i studien använde sig Waters och Moore av MANOVA (Waters & Moore, 2002). MANOVA är en multivariansanalys, en statistisk metod för signifikansprövning där det finns två eller flera beroende variabler och en eller flera oberoende variabler som exempelvis olika påverkansfaktorer som kan påverka flera processer eller beteenden (*Natur och Kulturs psykologilexikon*, 1997).

Resultaten som Waters och Moore (2002) fann var bland annat följande:

- De som var arbetslösa engagerade sig mindre regelbundet i fritidsaktiviteter som var av social natur i förhållande till de med arbete.
- De som var arbetslösa engagerade sig mer regelbundet i fritidsaktiviteter som var av ensam natur i förhållande till de med arbete.
- De som var arbetslösa rapporterade högre depressiva effekter och lägre självkänsla.
- De som var arbetslösa rapporterade en signifikant högre berövande av de latent funktionerna som tidsstruktur och delade upplevelser med andra och förluster i den personliga identiteten.

Waters och Moore hittade dock ingen skillnad mellan arbetslösa och de med arbete vad det gäller vilken mening de tillskrev sina fritidsaktiviteter (Waters & Moore, 2002).

Waters och Moores hypotes om att arbetslösa skulle rapportera högre depressiva effekter och lägre nivåer av självkänslan än de som hade arbete bekräftades i deras studie. Detta resultat överensstämmer med vad tidigare studier och forskning visat. Det indikerar att den psykologiska stress som upplevs av arbetslösa inte på något vis är unik i deras studie, utan är istället ett vanligt förekommande fenomen bland arbetslösa. Sammankopplingen mellan Jahodas teori och Waters och Moore studie är tydlig. Enligt Jahoda påverkas den psykologiska hälsan av statusen i arbetet eftersom det bestämmer tillgången individerna har till de latent funktionerna som tidsstruktur, delade upplevelser med andra, personlig identitet, kollektiv mening och förmåga till genomdrivande av aktiviteter. Waters och Moore menar att Jahodas teori får stöd genom deras studie, eftersom de som var arbetslösa visade signifikant mer deprivation på samtliga funktioner i förhållande till de med arbete (Waters & Moore, 2002).

Personlig identitetsförlust och förlust av gemensamhet

Waters och Moores studie (2002) visade också, att den huvudsakliga faktorn till latent deprivation var förlusterna de arbetslösa upplevde sig göra i den personliga identiteten. Detta kan förklaras i termer, av att individer identifierar sig och förklarar sig utifrån deras yrken och arbeten. En annan faktor som bidrog starkt till känslor av latent deprivation, var förlusten av delade upplevelser och erfarenheter som tidigare fanns i arbetet för de arbetslösa. En anställning erbjuder individen en kontext, där man regelbundet deltar i grupprelaterade arbetsuppgifter. Det kan handla om direkt arbetsrelaterade uppgifter, som att utveckla en produkt gemensamt med andra i gruppen, eller att individen tillsammans med gruppen uppnå ett mål. Delade erfarenheter och upplevelser finns också i de informella aspekterna av arbetet, som handlar om den sociala interaktion som uppstår i det dagliga arbetet. Arbete kan bidra till ett socialt nätverk som byggs upp utanför arbetets fysiska plats. Det kan handla om att anställda på

samma arbetsplats deltar i gemensamma fritidsaktiviteter. Detta innebär att den arbetslöse även kan förlora en del av de gemensamma erfarenheterna och upplevelserna med arbetskamraterna på fritiden (Waters & Moore, 2002).

Studien visar en direkt relation till sociala aktiviteter och depressiva effekter. Sociala aktiviteter på fritiden med andra kan reflektera känslan av tillhörighet till gruppen och det stöd gruppen erbjuder. Detta visade sig bidra positivt till den psykologiska hälsan och reducera de depressiva effekterna för den arbetslöse i förhållande till den ensamma fritidsaktiviteten. Den ensamma fritidsaktivitetens betydelse skall dock inte underskattas. Studien visade att den mening som den ensamma aktiviteten erbjuder under arbetslöshet spelar en signifikant roll för att upprätthålla den psykologiska hälsan. Det kan ligga en förklaring i att den ensamma fritidsaktiviteten gav den arbetslöse en möjlighet att strukturera sin tid och skapade en känsla, som kan stärka den personliga identiteten. Waters och Moore påtalar, att den subjektiva meningen som är kopplat till fritid och fritidsaktiviteter var starkt relaterat till latent deprivation, starkare relaterat än hur regelbundet man utövar fritidsaktiviteter. De lyfter fram, att fritidsaktiviteter kan vara en väg till att upprätthålla självkänslan. Fritid kan vara en copingresurs, speciellt under arbetslöshet som inte ska underskattas. Waters och Moore lyfter det ännu ett steg; en meningsfull fritid kan bidra till ett bättre arbetssökande och då bättre möjligheter till att finna en anställning (a.a., 2002).

Forskningsfrågor

Vi har strävat efter att försöka fokusera kring den enskilda högskoleutbildade kvinnans upplevelse av sitt lärande i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd. Vi har valt att arbeta utifrån följande forskningsfrågor:

- Hur upplever högskoleutbildade kvinnor sitt lärande i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd?
- Vilken påverkan kan kvinnors lärande i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd ha på deras fria tid eller fritid?

Analys

Vår analys är uppdelad kring fyra olika teman:

1. Hur kvinnorna hamnade i arbetslöshet och hur de upplever sin nuvarande situation som arbetslösa?
2. Vilket motiv kvinnorna hade för att söka till Projektet? Vad var det som motiverade dem och om deras motiv till deltagande kan påverka lärandet på något sätt? Vilka erfarenheter har de gjort i Projektet?
3. Hur ser deras lärande och livet i övrigt ut för kvinnorna? Hur ser fritiden ut i detta sammanhang och vilken förhållande kan fritid ha till arbetslöshet och lärande?
4. Hur upplever dessa kvinnor sina möjligheter att få arbete, deras tidigare upplevelser av arbetslivet och projektets funktion?

Hur är det att vara arbetslös

Hur är det att vara arbetslös vill vi belysa med hur kvinnorna hamnade i arbetslöshet och hur de upplever sin nuvarande situation som arbetslösa.

Ingrid berättade för oss, att hon själv valde att säga upp sig från sitt tidigare arbete och utbilda sig till det yrket hon har idag, magisterexamen i kultur och utvecklingsfrågor. Hon berättar, att hennes tidigare arbetskamrater uppfattade henne som modig som vågade säga upp sig från ett fast arbete. Karin berättar för oss, att när hon blev nekad mer tjänstledighet valde hon att säga upp sig själv från arbetet. Karin hade vid denna tidpunkt varit tjänstledig i två år. Karin berättar för oss om en upplevelse hon haft som arbetslös. Hon träffade sin platsförmedlare och han undrade varför hon inte sökt ersättning. Hon menar, att ur hennes synvinkel sett ville hon inte söka ersättning för hon var rädd att hon skulle bli påtvingad en ”städpraktik. Karin berättar för oss, att hon hade hört talas om så många människor med dåliga erfarenheter från A-kassorna. Av denna anledning ville hon inte söka ersättning, hon kunde bli tvingad ut på någon form av ”städpraktik”, berättar Karin. Ingrid menar, att en av anledningarna till hennes nuvarande arbetslöshet inte handlar om att hon befinner sig i 50-årsåldern, det vill säga, att ålder skulle ha betydelse. Ingrid menar att det snarare handlar om att hon inte har någon arbetslivserfarenhet som är kopplad till hennes senaste utbildning. Pierre Bourdieus tankegångar kring de sociala fältens betydelse ser vi här som en koppling till Karin. Bourdieu som analyserar utifrån en tanke om att habitus, det vill säga individens position i det sociala rummet och hur individen positionerar sig själv. Det kan man se som en möjlig tanke åt Karins handling, att undvika att söka ersättning för att inte bli tvingad in i en städpraktik. En av habitus funktioner, såsom vi tolkar Bourdieu, är att individen kan avgränsa sig från andra grupper genom den gemensamhet som habitus skapar, en gemensam plattform för den grupp man tillhör. Detta tolkar vi som, att den akademikergrupp Karin tillhör och hennes specifika val att försöka undvika städpraktiken, kan vara gruppens dominerande habitus och det kulturella kapitalets högre utbildning vilket värderar handlingen och motivationen. Detta kan man tolka i Bourdieus anda menar vi, att Karin gör en förflyttning i fältets position då hon blir arbetslös akademiker när hon säger upp sig från ett fast arbete. Detta kan innebära, såsom vi tolkar Bourdieu, att hennes position har försvagats i det sociala fältet. En tankegång vi skulle kunna se vara gångbar på Ingrid som först utökade sitt kulturella kapital med ytterligare hög utbildning för att sedan försvaga sin position som arbetslös akademiker.

Tara berättar, att blev arbetslös för att samhällssituationen ser ut som den gör. Hon menar, att det redan finns så många arbetslösa akademiker och att detta i kombination med att hon är kvinna och invandrare, såsom hon ser det, är förklaringen till hennes arbetslöshet. Tara menar, ur hennes synvinkel sett, att hon är väldigt kompetent och att fast hon skickat många platsansökningar kommer hon inte på intervju trots sin akademiska kompetens. Greta berättar för oss, att hon precis avslutat sin utbildning. Ur hennes synvinkel uppfattar hon anledningen till att hon är arbetslös för att det är svårt för civilekonomer att få arbete i dagsläget. Hon menar, att hon först antog att det faktum att hon är kvinna med utländsk bakgrund skulle kunna vara en anledning till hennes arbetslöshet. Hon insåg senare att även unga män hade det svårt för att hitta arbete som civilekonomer.

Detta kan belysas, menar vi, med Osmo Kivinen och Sakari Aholas tankar om hur framtiden kommer att utforma sig för den arbetslöse akademikern. Vi syftar speciellt på tanken om att i takt med att antalet högskoleutbildade ökar, kan det innebära en utökad arsenal av selekteringsverktyg. Om man kopplar detta till Greta och Taras egen synvinkel på sin arbetslöshet skulle detta kunna vara den bild selekteringen kan erbjuda i en snar framtid. Urvalsprocessen kan handla om att ha den rätta sociala bakgrunden, det rätta sociala kapitalet. Kivinen och Ahola påpekar i detta sammanhang, att vad som missats är de egentliga kvalifikationerna för arbetet. Vi menar, att i Gretas och Taras fall är det inte den formella kompetensen som saknas. Detta kan ge en indikation på att selekteringen verkar kring andra faktorer än formell kompetens. Vi kan även se en koppling till Jürgen Habermas och hans subjektiva värld. Habermas subjektiva värld är den enskilde individen och dennes tillgång till sina egna tankar och personliga upplevelser. Individen som presenterar sig inför andra låter andra ta del av dennes åsikter. I Habermas subjektiva värld, såsom vi tolkar honom, finns det också plats för individens självbedrägeri. Ett självbedrägeri som vi menar kan vara en förklaringsmodell till Gretas tankar om att anledningen till att de är arbetslösa skulle vara att de är kvinnor och invandrare. Man kan lätt vaggas in i en tro på en åsikt som vid en djupare granskning inte har den solida förankring som man trodde. I detta fall handlar det om att Greta först trodde att det var en förklaring till att hon var arbetslös men hon omvärderade detta när hon mötte unga män som inte heller fick arbete som civilekonomer. Habermas såsom vi tolkar honom, menar att individen kan komma till insikt om sina personliga upplevelser. En insikt som vi kan se i Gretas fall när hon omvärderade sin åsikt. Ett kriterium för rationalitet som bygger på giltighet och sanningsenlighet i vår tolkning av Habermas och Gretas uttalande om sin personliga upplevelse och insikt.

Vi menar, att Habermas lyfter fram intressanta tankegångar men det blir en motsats mot den bild som Kivinen och Ahola lyfter fram om en framtida arbetsmarknad för en arbetslös akademiker. Vi menar, att frågan kvarstår, är det självbedrägeri eller är arbetsmarknaden utrustad med selekteringsverktyg som en tänkbar arbetsgivare håller i. Vi vill klargöra och koppla samman med hur bilden av kvinnors situation på arbetsmarknaden belyses i SOU-rapporten. Kvinnors studiebenägenhet har ökat och deras deltagande på högre utbildningsnivåer. Vi ser en koppling mellan Kivinen och Ahola och SOU-rapporten som tar upp en tänkbar konsekvens av hur framtiden kan utforma sig. Konsekvensen handlar om, att kvinnors studiebenägenhet kan skapa ett högutbildat kvinnoproletariat där kvinnor inte har de arbeten och arbetsuppgifter som motsvarar deras kompetensnivå såsom vi tolkar rapporten. Tillsammans med Kivinen och Aholas artikel och deras bild av en snar framtid stärker detta SOU - rapportens farhågor för kvinnoproletariatet. Gretas omvärdering kan vi tolka i Habermas tankar om den personliga insikten men vi kan också tolka detta i termer av, att det inte är kopplat till betydelsen av att vara man eller kvinna för att få ett arbete. Greta omvärderade sin åsikt enligt Habermas tanke om den subjektiva världen men det kan innebära att Kivinen och Aholas bild av den arbetslöse akademikern är oberoende av kön. Arbetslöshet och selektering kan drabba alla akademiker.

Motiv för medverkan i projektet

En annan tankegång från vår sida var att vi ville se vilket motiv kvinnorna hade för att söka till Projektet. Vad var det som motiverade dem och om deras motiv till deltagande kan påverka lärandet på något sätt? Vilka erfarenheter har de gjort i Projektet?

Ingrid berättar för oss, att hon upplever sina studier hon bedriver genom Projektet som något hon inte kan få nog av. Hon menar att det är nytt, en upplevelse som hon inte har erfarenhet av sen tidigare och att det är roligt och stimulerande. Vi ser en koppling till Illeris med Ingrids berättelse. Illeris beskriver den process som framkallar den psykiska energi som behövs för ett lärande med potential. Energi som i sin tur förmedlas genom individens motivation, individens attityder och individens känslor. Dessa fungerar som drivkrafter för en individs lärande. Ingrids berättelse kan vi tolka som en ledstjärna för ett mer motiverat lärande så som vi tolkar Illeris och de hon berättar för oss.

Ingrid berättar vidare att hon valde att söka Projektet för att hon uppfattade kursen som genomtänkt men också att tanken om att bolla idéer med andra var väldigt lockande. En annan anledning till att hon sökte kursen, menar Ingrid, var att hon upplever det vara ett fantastiskt tillfälle att få läsa på akademisk nivå och även erhålla en ersättning. Hon tror inte att hon hade sökt kursen om hon hade fått bekosta den med egna medel. Illeris menar, såsom vi tolkar honom, att vuxna individer lär sig det de vill lära och det som upplevs som meningsfullt för dem. Detta kan vara den upplevelse Ingrid har av projektets betydelse då hon nämner att kursen är genomtänkt. Hon nämner möjligheterna att bolla idéer med andra och möjligheten att lära på akademisk nivå. Vi ser det som en koppling till Illeris och tanken om meningsfullheten i lärande för en vuxen individ. En annan tanke vi ser ett samband med, är det Skolverket belyser angående begreppet det livslånga och livsvida lärandet. I rapporten lyfts det fram att individen har ett eget ansvar för sitt lärande. Ett ansvar som blir en grundsten i byggandet av det egna lärandeprojektet. Skolverket belyser vidare, att individens attityd och motivation men också individens behov av att lära är en del av de byggstenar som påverkar individens förmåga till lärande. Detta medför, att det är individens lärandepotential som står i centrum såsom vi utläser rapporten. Ingrid berättar för oss, att hon redan har en hög utbildning som hon värdesätter. Hon anser, att hennes lärande kunde höjas till en högre nivå då hon blev erbjuden en akademisk utbildning genom Projektet. Vi menar, såsom vi uppfattar Ingrid, att hon känner ett ansvar för sitt lärande och gärna vill vidareutveckla sitt lärande. Vi ser därför ett samband med Skolverkets rapport. Lisa berättar för oss, att Projektet var det mest fantastiska som kunde läggas framför hennes ögon. Den kompetensutveckling som erbjöds henne i kursen var det hon ville ha. Hon menar, att hennes tidigare arbeten hon hade stängt in henne. Lisa ville inte fastna i sina egna snäva tankemönster. Projektet ger henne den nyorientering och uppdatering som hon behöver, menar hon, såsom vi uppfattar henne. Lisa menar, att ur hennes synvinkel sett, och med bakgrund i de erfarenheter hon har av både arbetsliv och Projektet så skulle hon ta studiemedel för att kunna läsa på Projektets kurs. Skillnaden mellan Ingrid och Lisa är, att Ingrid troligen inte sökt kursen om den inte var betald medan Lisa var av motsatt åsikt, hon hade varit beredd till att ta studiemedel för Projektets kurs såsom vi uppfattar dem båda.

Både Tara och Greta blev motiverade till Projektet för att det fanns arbetspraktik och menar, att det på så sätt kan det finnas det möjligheter för dem att få arbete. Både Greta och Tara har som motiv för sitt deltagande tanken om att få praktik. Detta ser vi som en

möjlig koppling till Habermas tankegångar om livsvärld och systemvärld. Habermas menar, att det moderna samhället präglas av bristen på tvång i systemet. Det finns således inte tvånget på giltighet. Habermas menar, att i ett system blir det istället autonoma handlingssystem som baseras på nytta och maximeringsvinster. Habermas menar att vi ska tolka samhället som system och livsvärld på en och samma gång. Om vi således ska tolka samhället på detta sätt, som Habermas beskriver, kan man koppla detta till Greta och Tara. Man behöver inte motivera sina handlingar utan det är istället handlingarnas konsekvenser som samordnar istället för individens intention. Konsekvensen av handlingen blir således, att motivet präglas av möjligheten till att få ett arbete genom praktiken. Ett nyttotänkande baserat på individens resultatriktning såsom vi tolkar Habermas. Detta skulle vi kunna tolka som, att livsvärlden blir invaderad av ett målrationellt tänkande. Detta påverkar således livsvärlden, det målrationella tänkandet påverkar utbildningen som ges en resultatriktad betoning präglad av förnuft. I vår tolkning skulle det innebära, att man tappar meningen med lärandet i Projektet om målrationalet tar över eftersom den nya kunskapen som skapar förståelse inte kan ges sin fulla innebörd. Detta skulle kunna innebära, menar vi, att samspelet mellan deltagarna på Projektet får en mer rationellt motiverad förståelse där det bättre argumentets auktoritet kan gå förlorad. Detta resonemang vill vi lyfta ett steg längre till Waters och Moores studie. De menar att den huvudsakliga faktorn till latent deprivation var för de arbetslösa den förlust de upplevde sig göra i den personliga identiteten. I vår tolkning av Waters och Moore handlar detta om, att en bidragande orsak är den identifiering man gör genom sitt yrke och arbete. Det jag arbetar med är en del av min identitet, såsom vi ser på saken och tolkar detta. Detta, menar vi, visar hur starkt betydelse ett arbete har för individen. Greta och Tara är arbetslösa och deras huvudmotiv till varför de är i Projektet är möjligheten att få ett arbete. Detta kan vi koppla samman med Habermas ännu en gång. Såsom vi tolkar detta skulle det innebära, att när livsvärlden invaderas av det målrationella tänkandet från systemet har det konsekvenser för den personliga identiteten. Den personliga identiteten som vi menar finns i individens subjektiva värld är i sin tur kopplad till en av de strukturella komponenterna i livsvärlden: personlighet. Personligheten stöds i sin tur av en reproduktionsprocess: socialisationen. I vår tolkning av Habermas finner vi, att socialisationens bidrag handlar om hur väl individer kan utveckla sin identitet. Habermas menar, såsom vi tolkar honom, att förlusten i livsvärlden när rationalitet kommer in i bilden kan innebära en meningsförlust för individen. Det kan också innebära en förlust i socialisationsprocessen, vilket kan bidra till störningar i individens mentala hälsa. Vi ser ett samband och en gemenskap mellan Habermas och Waters och Moore som påpekar depressiva effekter av arbetslöshet vilket medför förluster i individens personliga identitet. Vi ser även ett samband mellan Illeris tankegångar om vuxnas lärande och vuxnas livsprojekt. Vi menar, med stöd i Illeris, att livsprojektet är kopplat till den personliga identiteten. Detta är i sin tur kopplat till lärandet eftersom individens livsprojekt; vem man är och vem man vill vara, är det som bygger upp det försvar som låter det som är av vikt komma fram medan man förkastar annat. Vi kan sammanfatta det i tankebanor kring att lärande; som är grunden i Projektet; påverkas av målrationellt tänkande, vilket i sin tur påverkar individens livsvärld, vilket för att lärandet ska komma i sin fulla blomning kräver motiv som är av fler nyanser än tanken om ett arbete. Samtidigt, såsom vi tolkar situationen och de teorier vi lagt fram, är den drivkraft som finns i möjligheten att få arbete genom praktik ett motiv som i sin

ensamhet kan bidra till ett lärande av hög kaliber med tanke på en eventuell framtida belöning, arbete.

Projektets innehåll

En annan fråga vi ställde oss var: hur ser deras lärande och livet i övrigt ut för kvinnorna? Hur ser fritiden ut i detta sammanhang och vilken förhållande kan fritid ha till arbetslöshet och lärande?

Ingrid anser, att kursen inom Projektet är en gräddfil. Formellt lär hon sig hur ett ledarskap fungerar inom en organisation berättar hon. Hon berättar, att lärandet inte består av enbart teori utan av att kursdeltagarna ges möjlighet till och får praktik på ett utvalt företag. Ingrid menar också, att lärandet tillsammans med sina kurskamrater är väldigt lärorikt för henne. Hon berättar för oss att hon upplever att hon får så mycket utbyte av sina kurskamrater. Tara berättar för oss om hur hon upplever den motivation projektet ger henne. Varje dag kan man lära sig något nytt, menar Tara. Hon berättar hur viktigt hon tycker att dialogen är och att mellan människor krävs det en öppen dialog och även möjligheter för människor att uttrycka sig fritt. Tara menar, att ur hennes synvinkel sett handlar det om att om dialogen saknas kan vi inte utvecklas som människor. Människor måste kommunicera och föra dialog betydligt mer, menar Tara.

Vi ser ett samband mellan det Tara och Ingrid berättar med Habermas. Han belyser kommunikativt handlande vilket har sin utgångspunkt hos individerna som med hjälp av språk eller handling, strävar efter en gemensam förståelse av en situation. Detta leder till ett samförstånd mellan individer vilket de samkoordinera sina planer och handlingar efter. Vi kan även se en möjlig koppling till det faktum att alla inom kursen har en akademisk utbildning vilket kan leda till bättre förutsättningar för Habermas tankar om det kommunikativa handlandet och dialogens betydelse.

Ingrid berättar för oss om sitt lärande och menar, att ur hennes synvinkel sett, om gruppen bara hade varit kvinnor, hade det kanske lockat fram hennes mer maskulina sidor. Ingrid menar, att om gruppen hade bestått av enbart kvinnor tror hon inte att hon fått ut mer av lärandet i förhållande till den blandade grupp av kvinnor och män deltagarna är idag. Ingrid beskriver detta i termer av att hon instinktivt har den känslan. Ingrid menar, att blandade grupper är bättre för lärandet om det kan vara en mix av åldrar, kön och etnisk bakgrund. Hon påpekar för oss, att den gemensamma plattformen, det vill säga att deltagarna på kursen är akademiker, bidrar till ett mer givande lärande för henne. Pierre Bourdieu diskuterar kring kapitalformerna som är förknippat med habitus och sociala fält vilka värderar grupperns motivation, handlingar och sättet de tänker på. Vi ser en koppling mellan Ingrid och Bourdieus tankar om fält. I vår tankegång ser vi detta som att Ingrid befinner sig i ett fält med jämlika individer som berikar hennes lärande. I vår tolkning Bourdieu kan vi se det som, att deltagarna är inom samma fält, individerna har liknande primära intressen och likartat förhållningssätt till de regler som förekommer inom fältet.

Karin menar, att om gruppen varit enbart kvinnor hade det kanske lockat fram mer maskulina sidor. Hon menar att hon inte hade lärt sig mer men att hon kanske hade presterat mer och varit mer inriktad på prestation. Karin förknippar detta med den manliga rollen berättar hon. Habermas menar, att de situationer som vi ställs inför i det verkliga livet oftast är både diffusa och sköra till sin natur. Situationer som individen

tolkar om och som kan medföra en gemensam förståelse kan vara av flyktig och övergående natur. I vår tolkning av Habermas menar han, att förståelsen blir utsatt för olika former av hotbilder som bland annat kan innehålla maktbaserade intentioner som exempelvis enkla missförstånd i dialogen. I vår tolkning av det som Karin beskriver, att hon antagligen hade presterat mer om de hade varit enbart kvinnliga deltagare på kursen kan ha ett samband mellan Habermas tanke om maktintentioner och eventuella missförstånd. Detta mer maskulina drag som Karin vill beskriva, såsom vi uppfattar henne, kan handla om den könsbaserade maktstrukturen. En maktstruktur som har en norm baserad på män vilket kan ge sig uttryck i dessa termer, att män i så fall skulle vara mer prestationsinriktade än kvinnor såsom vi tolkar sammanhanget.

Ingrid beskriver, att hennes fritid består av att träna och hon anser att hon har gått om tid till det. Hon kan också själv styra sina tider. Hon tror, att hennes lärande främjas till det positiva när hon tränar. Ingrid menar, att när hon jobbade hade hon mindre tid till träning. Ingrid menar, att hon är inte bunden till regelbundna tider på samma sätt som när hon arbetade. Karin berättar för oss och poängterar, att som student känner man sig värdig som människa i förhållande till att vara arbetslös. Man gör något vettigt och man träffar andra människor. Arbetslöshet handlar om, menar Karin, en ständig stress där allt i tillvaron flyter in i varandra. Man känner sig hela tiden stressad att söka arbete och utbildningar. Lisa påpekar för oss, att hon inte har någon fritid, den fria tiden går åt till att läsa kurslitteratur och att söka arbete. Lisa menar, ur hennes synvinkel sett, att som ensamstående har man ingen fritid. Hon har alltid varit en aktiv sportintresserad människa menar hon, men heltidsstudier kombinerat med ansvaret för barnen har sitt pris. Det innebär att fri tid för henne handlar om marktjänst, matlagning och diskning. Lisa menar, att detta påverkar hennes energi. Genom träningen kunde hon tidigare hämta den energi hon behövde varför hon dagsläget inte mår bra. Hon påtalar, att hon kommer att ta itu med detta snart. Hon menar, att det hade påverkat hennes studier på ett positivt sätt om hon hade tränat. Lisa menar, precis som Karin, att studier innebär att man aldrig är fri. Ingrid berättar för oss, att hon har tränat sedan hon var barn. Det har bidragit till att träning blivit en livsstil för henne såsom vi uppfattar henne. Illeris menar, att den process som vuxna använder sig av i sitt lärande är selektiv och kopplad till deras erfarenheter och intressen. Dessa erfarenheter och intressen kan röra sig om bland annat fritidsaktiviteter som är förankrade i individens livshistoria. Illeris menar, att individen kan skapa en identitet genom sina fritidsaktiviteter. Vi ser en koppling till Waters och Moores studie när Ingrid lyfter fram hur viktig träningen är för henne och att hennes lärande främjas av att hon har en aktiv fritid, även som arbetslös. Detta kan vi se även i Lisas uttalande om att den tidigare träningen gav henne energi och vilken positiv påverkan detta kunde innebära för hennes nuvarande lärande.

De aktiviteter som utförs på fritiden kan bidra till positiv påverkan på den psykiska hälsan eftersom sociala aktiviteter med andra under arbetslöshet kan reflektera känslan av grupptillhörighet. Vi menar, under arbetslöshet förlorar man oftast tillgången till de upplevelser och erfarenheter man får tillsammans med arbetskamraterna i arbetet. Den mening som finns i även den ensamma fritidsaktiviteten ska inte underskattas, den bidrar till en bättre självkänsla som vi tolkar Waters och Moore. I vår tolkning av detta sammanhang, mellan lärandet som Illeris påtalar och fritidens betydelse för självkänslan och Ingrid, Karin och Lisa berättelser kan vi se som en koppling till det egna livsprojektet. Livsprojektet är inbäddat i den vuxnes livshistoria i nutidsformen men även i hur de framtida perspektiven kan komma att utforma sig. Detta kopplar vi

ytterligare en gång till vad Waters och Moores påtalar i sin studie: att meningsfull fritid, speciellt under arbetslöshet, kan bidra till bättre arbetssökande och bättre möjligheter att finna en anställning.

Karin berättar för oss, att hennes lärande har varit mångfasetterat under Projektet. Projektet har varit väldigt strukturerat, framförallt under introduktionen. Vi fick föra dagbok och gjorde en reflektion varje morgon över vårt lärande inom Projektet berättar Karin. Hon menar, att hennes självbild har vuxit samt att hon fått mer självkänedom. Karin berättar, att kursen är väl pedagogisk upplagd. Hon menar, att hennes kurskamrater är intressanta individer med väldigt olika kunskaper och erfarenheter om livet. Det bidrar till att höja hennes lärande. Karin berättar, att utifrån de arbetslivserfarenheter hon har, kopplar hon samman arbetslivserfarenheterna med teorin på kursen. Vi ser en koppling till det livslånga och livsvida lärandet som sträcker sig över flera arenor vilka individen kommer i kontakt med under sitt liv. Projektets kurs kan tolkas som en av dessa arenor. Vi ser i Karins berättelse det som livslångt och livsvitt lärande innebär för att det ska kunna utvecklas. En utveckling av en lärandepotential som bygger på individens förhållningssätt till lärande. Vi ser en motivation och förmåga som drivkraft för lärandet.

Lisa berättar för oss, att Projektets kurs motiverar henne till lärande för att dialogen står i centrum. En dialog som finns i de grupparbeten de gör och för att gruppens funktion är att de skall diskutera. Lisa berättar, att mötet med andra människor är värt väldigt mycket, det ger några nya infallsvinklar och perspektiv. Mötet med andra på Projektets kurs har gett henne en ny insikt. En insikt om, att man hade lite myter om vissa tekniska yrken, att personerna som hade dessa yrken var av den uppstyltade sorten. Lisa menar, att dessa har omvärderats. Hon har fått en ny erfarenhet av detta. Lisa menar, att de visade sig vara kreativa och fantasifulla, de tekniska personerna. Vi ser en koppling till Illeris tankegångar om de tre integrerade dimensionerna av lärande. Illeris lyfter fram, att allt lärande är både en kognitiv, en psykodynamisk och en social, samhällig process. I dessa tre dimensioner ser vi en samband med det lärande Lisa beskriver för oss. Den kognitiva dimensionen präglas av ett lärande i hur man tillägnar sig kunskap och hur man får förståelse. Den psykodynamiska präglas av hur man upplever sitt lärande, kopplat samman med känslor och motivation. Lärandet i den samhälliga och sociala dimensionen präglas av de lärandesituationerna man befinner sig i. I denna dimension utvecklas också individens empati, kommunikationsförmåga och samarbetsförmåga med andra.

Projektets betydelse

Vi hade en tanke om att se på hur dessa kvinnor upplever sina möjligheter att få arbete, deras tidigare upplevelser av arbetslivet och projektets funktion.

Ingrid berättar för oss, att det sociala nätverket kan ha betydelse för att få ett arbete och att hon själv saknar detta nätverk på grund av att hon under lång tid varit student. Hon berättar för oss om en sak hon funderat över, att människor satsar hårt på en akademisk utbildning. Ingrid menar, att ur hennes synvinkel sett, kan det innebära en risk för att det blir en massutbildning av akademiker. Ingrid berättar, att hon undrar över hur dessa akademiker ska kunna få ett arbete. Hon menar, att hon inte säker på att utbildning är någon patentlösning för att lösa arbetslöshet. Ingrid berättar för oss, att som kvinna har hon ingen erfarenhet av könsdiskriminering inom sina tidigare arbetsplatser. Ingrid

berätta, att hon inte har ifrågasatt vad männen på hennes förra arbetsplats hade i lön, hon vet inte om hon har blivit lönediskriminerad. Hon berättar vidare, att hon trodde hon en gång blev diskriminerad på grund av kön. Det var på en manlig arbetsplats men det visade sig bero på att hon hade för hög utbildning. Hon var överkvalificerad.

Karin berättar, att hon tror att det kan ha betydelse att man är kvinna för att få ett arbete. Hon menar, att kvinnor har ett ansvar för hem och barn. Man kan som kvinna på så sätt välja bort olika tjänster på arbetsmarknaden. Karin berättar för oss om en personlig erfarenhet: att inom hennes tidigare arbetsplats, det kvinnodominerade läraryrket, eftersträvade arbetsgivarna en jämn könsfördelning. Hon berättar för oss, att män som idag söker dessa tjänster idag inom läraryrket ger män förtur och högre lön. Karin menar, att detta är en tydlig könsdiskriminering.

Karin berättar för oss om Projektet, att kursen har inneburit att hon kommit på bättre tankar. Bättre tankar i den bemärkelsen, att hon vet vad hon ska arbeta med i framtiden. Vi ser en koppling till det Karin berättar för oss med hur jämställdhetsarbetet ska bedrivas i regeringskansliets rapport och hur dessa tankegångar är utformade. I Regeringskansliets rapport belyses, att kvinnor och män ska ha samma möjligheter och rättigheter men också samma ansvar för alla områden i livet. Det påpekas, att i denna jämställdhetspolicy handlar det om kvinnor skall få samma tillgång till makt och inflytande som män, det ska vara lika möjligheter till ekonomiskt oberoende oavsett kön såsom vi uppfattar denna rapport. Rapporten belyser, att de ska finnas samma möjligheter till utbildning och kompetensutveckling och att det skall vara delat ansvar för barn och hem. Detta kan vi se ha ett samband med Karins berättelse om hur hon upplever att kvinnor har ansvar för hem och barn. I rapporten den *könsuppdelade arbetsmarknaden* belyses begreppet ”glastaket”, att kvinnor som klättrar på karriärstegen endast når upp till en viss nivå medan begreppet ”glashissen” beskriver hur män gör karriär i kvinnoyrket. Detta ser vi som en tydlig koppling till Karin berättelse, att män som sökte samma arbete erbjöds högre lön och förtur. I regeringskansliets rapport belyses även vissa karakteristiska drag som utmärker en könsbaserad maktstruktur. I detta sammanhang kan vi se samband mellan regeringskansliets tankegångar om allas möjligheter till lärande och Skolverkets poängtering av vad lärande innebär. Enligt Skolverket, såsom vi uppfattar rapporten, har lärandet en stor betydelse för jämlikhet i ett samhälle, eftersom lärandet skapar möjligheter för att bryta barriärer baserade på kunskapsklyftor, individers sociala bakgrund och kön. Vi kan finna, att när kvinnorna berättar för oss om sina upplevelser att rapporten från regeringskansliet till stor del kan vara ord på ett papper. Detta för, att verkligheten lyfter fram sidor som ännu inte är utjämnade till lika möjligheter för alla oavsett kön. Detta framkommer av kvinnornas berättelser såsom vi uppfattar det kvinnorna berättat. Detta är något Tara berättar för oss i nedanstående stycke:

Tara berättar för oss, att hon inte tror att hon kommer att få ett arbete på chefsposition i Sverige. Hon menar, att det kan bero på att hon är invandrare och kvinna. Tara menar, att hon besitter den formella kompetens som krävs för chefspositioner. I Sverige, påtalar Tara, är jämställdhetsarbete och integration mest teorier. Hon berättar för oss, att hon i regel bara kan söka arbete inom den offentliga sektorn. Inom den privata sektorn är det mest män som söker arbete berättar Tara. Tara menar, att kvinnor inte har samma möjligheter att komma fram, att kvinnor inte blir tagna på allvar. Tara menar, att detta kan ses i de organisationer hon besökt, männen är chefer. Hon menar att en förklaring kan ligga i den kulturella formningen. Tara menar, att kvinnor stannar hemma med

barnen och därmed har större frånvaro som påverkar deras chanser att komma fram i organisationen. Möjligheten att få arbete menar Tara, kan vara kopplat till den sociala kompetensen och hur goda kontakter man har i arbetslivet. Vi ser en koppling mellan det som Tara berättar för oss om kulturell formning och det som Alvesson och Due Billing menar: att socialisationen har en betydelse av vårt val av utbildning och arbete. De menar, att som kvinna och man socialiseras man in i olika roller. De menar, att män sällan söker arbete som betecknas som kvinnliga. Alvesson och Due Billing menar också, att kvinnor inte söker manliga arbeten eftersom de har svårt för att identifiera sig med dessa arbeten.

Lisa menar, att hon inte har märkt att hon själv har fått sämre tjänster för att hon är kvinna. Hon berättar för oss, att hon anser att killar har mer fördelar på arbetsmarknaden, att de blir mer hörda än kvinnor. Lisa berättar för oss om den gången när hon presenterade en idé för sin arbetsgivare och inte fick gehör för den. Hon skickade in en manlig kollega med samma idé. Chefen klappade honom på axeln och tyckte det var en bra idé. Lisa anser att killar får mer uppbackning, att de får mer stöd och oftast blir påläggskalvar. Lisa berättar för oss, att hon anser att de personliga kontakterna är viktiga för att få arbete. Det är bekvämare för arbetsgivaren att anställa genom kontakter. Hon berättar för oss, att hon har upplevt att kvinnorna har blivit nedtystade när de har haft goda idéer. Greta menar, att civilekonom är ett mansdominerat yrke och hon tror sig ana att män har förtur. Hon är inte medveten om att hon har blivit könsdiskriminerad men däremot tror hon att det är svårare att vara kvinna och invandrare för att få arbete som civilekonom. Greta menar, att projektet har fått henne på andra tankar. Greta berättar för oss att hon har börjat tänka annorlunda angående sin tidigare tanke om att det var att invandrare som hade det tuffare på arbetsmarknaden. Hon blir inte lika deprimerad av utan inser att alla har det lika tufft. Vi ser ett samband mellan det som Tara, Greta och Lisa berättar för oss om det som Alvesson och Due Billing påpekar. De lyfter fram, att arbetsmarknaden karakteriseras ofta som starkt horisontellt och vertikalt segregerad. Kvinnor och män arbetar inom olika sektorer och yrkesområden. Män har oftast har toppositionerna i arbetslivet. Alvesson och Due Billing lyfter fram, att en bidragande orsak till denna segregering är att det fortfarande är kvinnorna som har huvudansvaret för hushållsarbete och omsorgen om barnen.

Avslutande reflektion

Vår tankegång med hela arbetet var, att försöka se hur högskoleutbildade kvinnor upplever sitt lärande i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd. Vi var inte positivt inställda till arbetsmarknadspolitiska åtgärder men detta var vår personliga uppfattning. En uppfattning vi baserade på allt det vi läst och hört i massmedia och dessutom genom vänner och bekanta. Vi hade tankegångar kring vilket slöseri vi ansåg det var när högt utbildade människor blev satta i åtgärder. Vi ansåg detta var ett samhällsslöseri, en förlust både för samhället och för de högt utbildade själva. Vi har ett intresse för fritidsområdet, fritid som för oss innebär positiva kopplingar till människors liv och leverne om fritiden är av aktiv natur. Våra funderingar kring, att det just blev kvinnor som hamnade i fokus bygger till stor del på att vi själva är kvinnor och våra upplevelser och erfarenheter av både formella, informella och icke formella lärandesammanhang och vårt tidigare arbetsliv.

I denna avslutande del av vår uppsats ska vi försöka lyfta fram vår undersöknings huvuddrag men även våra egna reflektioner som på många sätt förändrades under denna resas gång.

Den bild som Kivinen och Ahola lyfter fram om hur framtiden kan komma att utforma sig för den högskoleutbildade är allt annat än positiv. Vi lever i ett lärande samhälle som på alla sätt uppmuntrar till lärande och formella utbildningar. Vi vill därför ställa oss frågan och reflektera över hur dessa kvinnor då upplever arbetslösheten eftersom de har utbildat sig under många år. Såsom vi uppfattar kvinnorna och deras berättelser har ingen någon positiv inställning till upplevelserna av att vara arbetslös. En tankegång som dock inte ska utelämnas i detta sammanhang är det faktum att dessa kvinnor har en styrka i att de är högskoleutbildade. Vi tror oss om att kunna säga att, de har större förutsättningar än många andra utsatta grupper att komma tillbaka till ett arbete. En styrka kan man finna i det Bourdieu menar, gruppens dominerande habitus. En av kvinnorna sökte inte ersättning för att undvika att hamna i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd benämnd som städpraktik, en kvinna berättar hur hon slutade sitt arbete för att utbilda sig mer. Man skulle kunna se på saken ur den synvinkeln att gruppen högutbildade i Bourdieus fält inte vill förlora sina positioner och har en motivation till att bibehålla eller höja sitt kulturella kapital. Det kulturella kapitalet som är den högre utbildningen, en värld som inte är obekant för dessa kvinnor.

Vilken betydelse har då könet för att få ett arbete och bryta sin arbetslöshet? Det kan ha betydelse. Om man ser på Kivinen och Aholas tankegångar om en massutbildning av högskoleutbildade och tittar närmare på kvinnors högre studiebenägenhet innebär det att det kommer att finnas en stor konkurrens om arbete och anställningsmöjligheter. Detta för vi samman med att det finns en könsbaserad maktstruktur i vårt samhälle. Finns risken för det högutbildade kvinnoproletariatet? I detta sammanhang bör man reflektera över hur man som kvinna även kan anamma vissa tankar och synsätt. Två av kvinnorna påtalar sina maskulina drag och kopplar samman detta med prestation. Prestation som i detta fall skulle handla om att män är mer prestationsinriktade än kvinnor. Andra kvinnor hade tankegångar om, att en anledning till deras arbetslöshet var att de var kvinnor. En kvinna berättar att hon bara kunde söka arbete inom vissa sektorer eftersom män dominerade i en annan sektor. Detta lyfter fram, att de drag som är utmärkande för en könsbaserad maktstruktur finns i samhället men att man som kvinna inte står helt utan någon delaktighet i hur dessa tankegångar fortfarande kan vara vid liv. Vi kan inte se att prestation har med kön att göra, tvärtom, kvinnors högre studiebenägenhet borde stå som ett lysande exempel på kvinnors prestation. Detta kopplat samman med de belägg som finns i rapporten *den könsuppdelade arbetsmarknaden* av kvinnors benägenhet att ha huvudansvar för hem och barn trots heltidsarbete och utbildningssituationer. Många av kvinnorna berättar om sina erfarenheter av arbetslivet och de situationer de mött där det tydligt visats indikationer på en könsbaserad maktstruktur. Upplevelser av att inte få igenom sina idéer och förslag, mäns högre löner för att locka dem till en kvinnodominerad arbetsplats, de är alla indikationer på att jämställdhet inom arbete och arbetsmarknad är en fråga som fortfarande är aktuell. Arbetet för jämställdhet inom samhällets alla sfärer är en angelägen fråga för att forma ett jämställt samhälle, både för att kunna ta itu med de problem som kan föreligga idag men även för hur samhället ska utformas i framtiden.

Lärandet, som ligger i fokus för detta arbete, handlar om ett lärande i en skraddarsydd arbetsmarknadspolitisk åtgärd för arbetslösa akademiker. En åtgärd man fick söka och

sedan blev utvald att delta i. Vilka motiv, vilka erfarenheter, varför sökte de till Projektet och hur de upplever sitt lärande var de frågor vi ställde oss. I detta sammanhang fick vi omvärdera våra egna föreställningar kring arbetsmarknadspolitiska åtgärder och dess lärandepotential. Det kan dock vara på sin plats att reflektera över hur stor betydelse det har för lärandet och lärandepotentialen att man frivilligt söker till Projektet och sedan blir utvald.

Flera av dessa kvinnor berättar om ett lärande som bidrar till motivation, reflektion, meningsfullhet, kompetenshöjning och lärande genom mötet med andra i samma situation. Motiven varierade mellan möjlighet till lärande och högre kompetens, möjlighet till ett eventuellt arbete genom praktiken som erbjöds. Illeris är en av dem som belyser hur viktigt det är med motivation, vilka känslor man har inför sitt lärande, vilken attityd man har till lärandet. Den psykiska energi som utvinns av dessa förmedlande krafter bidrar till ett lärande med potential. De kvinnor som är intervjuade berättar ungefär samma sak, det är idel positiva toner avseende lärandet och vad denna specifika åtgärd bidrar till. Vi ser med all tydlighet begreppet livslångt och livsvitt lärande framför oss när kvinnorna belyser sina tankar kring vad åtgärden bidragit till. Själva grunden kan ligga i det koncept utifrån hur Projektet är konstruerat. Kombinationen av akademiker, möjlighet till fördjupat lärande och möjligheten till praktik som kan leda till ett arbete ger förutsättningar för ett lärande med potential. I detta sammanhang vill vi ändå påtala den eventuella fara som föreligger när motivet till deltagande i Projektet enbart är baserat på en tanke om möjlighet till arbete. Habermas tankegångar kring det målrationella tänkandet kan påverka lärandepotentialen som finns i Projektet och därmed också den deltagare som har tanken om ett arbete som enda drivkraft. Samtidigt kan man inte nog understryka den styrka det finns i betydelsen av att ha ett arbete för en individ. Man identifierar sig med det yrke man har och det arbete man har, vilket Waters och Moores studie så tydligt visar när de belyser arbetslöshetens depressiva effekter.

Kvinnorna berättar för oss mer än en gång vilken betydelse den formella utbildningsbakgrunden har för dem som deltagare och dialogens obestridliga plats, det ger dem möjlighet att utbyta tankar emellan och vilken stor betydelse detta har för deras eget lärande. Habermas tankegångar kan vi finna ha en väsentlig betydelse i detta lärandesammanhang. Det kommunikativa handlandet grundar sig i individerna som genom språket strävar efter en gemensam förståelse av en viss situation. I dialogen, mellan Projektets deltagare kan de argument framkomma som leder till en inbördes förståelse av situationen mellan deltagarna vilket bidrar till handling. Handlingar som kan bidra till att man bryter sin arbetslöshet i takt med att nya infallsvinklar och perspektiv framkommer genom dialogen och deras lärande. Ett begrepp som inte kan kopplas ifrån detta sammanhang är fritidens betydelse vid arbetslöshet och vid lärandesammanhang. Kvinnorna belyser hur lärandet främjas till det positiva om man har en aktiv fritid men också hur arbetslöshetens negativa effekter inte ges samma möjlighet till genomslag för dem själva. Illeris lyfter fram hur lärande är kopplat till erfarenheter och intressen. Detta kan ha en stark koppling till fritid. Den förlust man gör av arbetskamrater vid arbetslöshet kan till viss del ersättas med sociala fritidsaktiviteter tillsammans med andra. Waters och Moore påtalar detta i sin studie, det kan reflektera känslan av tillhörighet till en grupp. De lyfter fram även den ensamma fritidsaktivitetens betydelse för en bättre självkänsla och självbild.

Slutord

Om vi skulle göra en sammanfattande slutsats av vårt arbete skulle man kunna lyfta fram följande genom nedanstående korta rader.

Det kan ha betydelse att du är kvinna för att få ett arbete på en allt hårdare arbetsmarknad, en arbetsmarknad med allt större förutsättningar för selektering utifrån andra faktorer än formell kompetens. Arbetsmarknaden kan sägas ha könsbaserade maktstrukturer. Det behövs fortfarande ett aktivt jämställdhetsarbete för att bryta upp barriärer i samhället baserade på könstillhörighet.

En arbetsmarknadspolitisk åtgärd kan sägas kräva en konstruktion liknande Projektets där alla delar av individen kan komma fram i sin fulla rätt och för att lärande ska kunna utvecklas i sin fulla potential. Det pedagogiska upplägget, tanken bakom, möjligheten till dialog och stöd samt helhetstänkandet som finns i Projektet kan ge en arbetsmarknadspolitisk åtgärd en stark lärandepotential för individen. Ett konstruktion som kan bidra till den drivkraft som behövs för att bryta en arbetslöshetssituation för en individ.

Arbetslöshet är en situation som har många negativa effekter på individen, sett i individperspektiv och samhällsperspektiv. Negativa effekter i form av de förluster individen gör personligen samt även de rent samhälliga förlusterna, i form av att fullt kompetenta, välutbildade individer inte ges möjlighet till ett arbete. Fritidens betydelse ska inte underskattas för hur den kan försvaga de depressiva effekterna vid arbetslöshet men inte heller glömmas bort i lärande och utbildningssituationer: en positiv fritid kan både bidra till att arbetslösheten bryts men även bidra till en större lärandepotential för individer. Det handlar om den hela individen: huvud, hjärta, kropp; grunden för lärande i alla sammanhang.

Vidare frågor och forskning

Efter detta uppsatsarbets slut kan vi se många frågor att arbeta med. Det är stora områden att försöka se närmare på. Vissa förslag vill vi dock lämna som ett bidrag till diskussion, reflektion samt framtida uppsatser.

1. Genomförande av en utvärdering/uppsats av hur deltagarna i Projektet upplevde sitt lärande när de ser tillbaka på sin avslutade utbildning och praktik.
2. Genomförande av en utvärdering av Projektet som arbetsmarknadspolitisk åtgärd, dess fördelar/nackdelar och utfallet för deltagarna.
3. Hur ser andra arbetsmarknadspolitiska åtgärder ut vad det gäller lärande och möjlighet till att bryta arbetslöshet, vilka erfarenheter har andra deltagare i olika åtgärder?
4. Vilken lärandepotential finns i olika åtgärder?
5. Kan en konstruktion liknande den Projektet har vara en förebild för framtida arbetsmarknadspolitiska åtgärder?

6. Vilka verktyg skulle behövas på arbetsmarknaden för att bryta upp barriärer baserade på kön?
7. Utbildning, är det svaret på att lösa arbetslöshet?

Referenser

Alvesson, Mats & Deetz, Stanley (2000). *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.

Alvesson, Mats & Due Billing, Yvonne (1999). *Kön och organisation*. Lund: Studentlitteratur.

Bryman, Alan (2002). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber AB.

Bourdieu, Pierre (1992). *Kultur och kritik*. Göteborg: Daidalos AB.

Bourdieu, Pierre (1999). *Praktiskt förnuft*. Göteborg: Daidalos AB.

Eriksen, Erik Oddvar & Weigård, Jarle (2000). *Habermas politiska teori*. Lund: Studentlitteratur.

Giddens, Anthony (2003). *Sociologi*. Lund: Studentlitteratur.

Illeris, Knud (2001). *Lärande i mötet mellan Piaget, Freud och Marx*. Lund: Studentlitteratur.

Illeris, Knud (2003). Workplace learning and learning theory. *Journal of Workplace Learning*, 4, pp. 167-178.

Kivinen, Osmo & Ahola, Sakiri (1999). Higher education as a human risk capital. Reflections on a changing labour markets. *Higher Education*, 38, 191-208.

Kvale, Steinar (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.

May, Tim (2001). *Samhällsvetenskaplig forskning*. Lund: Studentlitteratur.

Natur och Kulturs psykologilexikon (1997). Stockholm: Natur och Kultur.

Regeringskansliet (2004). *Moving ahead: The organisation of gender equality work in Sweden*. Stockholm: Regeringskansliet.

Skolverket (2000). *Det livslånga och livsvida lärandet*. Stockholm: Liber.

SOU 1996:3. *Fritid i förändring – Om kön och fördelning av fritidsresurser*. Stockholm: Civildepartementet.

SOU 2004:43 *Den könsuppdelade arbetsmarknaden*. Stockholm: Regeringskansliet.

Waters, Lea E., & Moore, Kathleen A. (2002). Reducing latent deprivation during unemployment: The role of meaningful leisure activity. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 75, pp. 15-32.

Widerberg, Karin (2002). *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.

Bilagor

1. Kvinnor och arbetslöshet – Högskoleutbildade kvinnors lärande i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd

Varför?

- Arbetsmarknaden och utbildningssystemet präglas till viss del fortfarande av de gamla mansdominerade strukturerna. De har inte blivit utplånade.
- Kvinnorna utgör hälften av arbetskraften.
- Maktfrågan är fortfarande aktuell. Det är svunna tider när vi kunde förklara kvinnors mindre resurser och underordnande ställning med att de hade kortare utbildning och arbetslivserfarenhet.
- Kvinnorna är ikapp vad det gäller utbildning, de är lika välmeriterade som män.
- Myterna lever fortfarande: *Kvinnorna vill inte vara chefer, kvinnor kan inte vara ifrån familjen, kvinnor passar inte in, kvinnor är inte psykiskt starka nog, kvinnor har barn.*
- Detta decennium skulle kunna sägas vara den tid då kvinnor är ute i arbetslivet på samma villkor som män om det inte varit så att kvinnor har förmågan att föda barn.
- Vissa arbetsgivare ser fortfarande kvinnor som tilltänkta mammor varpå de undviker att befordra eller anställa dem.
- Framgångarna har varit måttliga vad det gäller konkurrensen om olika poster och jobb på olika nivåer trots kvinnor med både vilja och kapacitet. Framförallt i yrken som domineras sedan länge av män.
- Under framförallt 1990-talet har kvinnor visat på högre studiebenägenhet, högre genomsnittsbetyg vilket stärkt deras ställning på högskolor och universitet. Kvinnor har också börjat välja fler utbildningsvägar och yrken.
- Denna högre studiebenägenhet gör att kvinnor nu finns inom alla ämnen och yrken.
- Denna högre studiebenägenhet kan innebära en risk för framtiden: att det skapas ett högutbildat kvinnoproletariat. En framtida situation där kvinnor med hög utbildning inte får arbetsuppgifter och befattningar som motsvarar deras kompetensnivå.

Baserat på SOU 2004:4 – *Den könsuppdelade arbetsmarknaden.*

Denna utredning bekräftade till viss del våra tankegångar....Tankegångar som ledde till ett syfte.

Att undersöka hur högskoleutbildade kvinnor upplever sitt lärande i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd samt om detta kan påverka deras fria tid eller fritid.

Vi vill fokusera på den enskilda kvinnans upplevelse av sitt lärande.

2. Presentation av uppsatsidé

Vår välfärdsstats tillväxt verkar i våra dagar fokuseras kring frågor rörande arbetslöshet och arbetslöshetens dilemma. En av de nämnda lösningarna från beslutshåll men också i det vardagliga livet föreslås och antas vara högre utbildning. Högre utbildning som en biljett till en etablering på arbetsmarknaden och motgiftet mot ”utanförskapet”.

Det växer dock fram en motsatsbild när man läser, ser och hör hur högt utbildade akademiker slussas in i systemet av arbetsmarknadspolitiska åtgärder.

Utifrån dessa tankegångar växte det fram frågor; frågor rörande kvinnors situation.

- Hur ser kvinnors situation ut i detta sammanhang? Och då speciellt högskoleutbildade kvinnor?
- Hur upplever de högskoleutbildade kvinnor sin situation i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd, en åtgärd som innebär någon form av lärande?
- Vilka effekter kan detta ”lärande” ha på dessa kvinnors fritid, om det har några effekter?

Vårt syfte

Sammantaget byggde dessa tankegångar fram ett syfte: att undersöka hur högskoleutbildade kvinnor upplever sitt lärande i arbetsmarknadspolitiska åtgärder samt hur detta kan påverka deras ”fria” tid eller fritid?

Våra frågeställningar

- Vilken form av lärande erbjuds högskoleutbildade kvinnor i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd?
- Hur upplever de högskoleutbildade kvinnorna själva sitt lärande i den arbetsmarknadspolitiska åtgärden?
- Vilken påverkan kan de högskoleutbildade kvinnornas lärande i den arbetsmarknadspolitiska åtgärden ha på deras fria tid eller fritid?

Begreppet lärande

Begreppet lärande definierar vi som det livslånga och livsvida lärandet. I Skolverkets rapport *Det livslånga och livsvida lärandet* (2000) finner man följande definition:

Det livslånga och livsvida lärandet är inte detsamma som återkommande utbildning i det formella utbildningssystemet. Det livslånga lärandet är en helhetssyn på utbildning och lärande som erkänner lärande i flera olika miljöer. Begreppet består av två dimensioner. Den livslånga dimensionen innebär att individen lär under hela livet. Den livsvida dimensionen erkänner formellt, ickeformellt och informellt lärande. (Skolverket: 2000, s.9)

Vår forskningsansats: Kritisk teori och postmodernism

I vår tappning av den sociala verkligheten lutar vi med viss förkärlek åt det kritiskt, emancipatoriska och de postmoderna tankegångarna. Hur man ser på människor handlar om en ontologisk fråga, vad man tror på och att det man tror på också kommer att påverka hur man kan och bör utforska något.

”Verkligheten är relativ”.

- Postmodernismens innersta väsen handlar om att en beskrivning av den sociala verkligheten bara är ett av många sätt att se hur verkligheten är konstruerad.

”Den kritiska teorin” skulle man kunna uttrycka enligt följande:

- Hög utbildade kvinnor – arbetslöshet : Är det makt och dominans som har framkallat detta slöseri med resurser? Den kritisk-teoretiska forskningen är starkt inriktad på att avslöja maktdominanser, dominanser som kan handla om ineffektivitet, slöseri med resurser. Detta skulle då kunna innefatta arbetslösa kvinnor med hög utbildning hänvisade till arbetsmarknadspolitiska åtgärder.

”Feministisk forskning”

Dessa tankegångar innefattar den grundsyn som binder samman den feministiska forskningen i en kritik mot den rådande vetenskapen. Resonemanget rör sig kring följande:

- Vilken betydelse kan det ha att de flesta stora tänkare i vår tid är män? Dessa män har präglat vetenskapen, skapat teorier och visat på forskningsresultat som gör anspråk på en förståelse av den sociala verkligheten. Om man ser på förståelsen som dessa män bidragit till, kan man också ställa sig frågan om deras bidrag är baserade på manliga värderingar. Manliga värderingar som i sådana fall skulle ge en ofullständig bild av den sociala verkligheten eftersom den baseras på perspektivförskjutna forskningsresultat.

Motivering

Vi anser att vårt syfte och våra frågeställningar faktiskt kan bidra med något nytt. Varför? För att det är kombinationen av högskoleutbildade kvinnor och åtgärder som ska leda till lärande som är det unika. I all den forskningslitteratur vi i dagsläget har gått igenom finns massor av rapporter som belyser just arbetslöshet och åtgärder. Vad som dock saknas är en fokusering på högskoleutbildade kvinnor, hur de upplever den åtgärd de befinner sig i.

3. Intervjuguide Högskoleutbildade kvinnors lärande i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd

Inledning: Informerat samtycke.

Deltagande i vår uppsats är anonymt. Vi behandlar det som sagts konfidentiellt. Er identitet, det som sagts behandlar vi på sådant sätt att det inte ska gå att identifiera Er när vår uppsats blir framlagd och publicerad. Konfidentialitet innebär att alla privata data som kan identifiera er inte kommer att redovisas. Vi kommer att ändra bl.a. namn, platser och andra identifierade drag som kan göra att andra känner igen er.

Samtyckeskrauet är av yppersta vikt för oss, ni skall ges fullständig information av oss om arbetets syfte och själva upplägningen. Det står Er också helt fritt att lämna vårt arbete när ni vill utan att ange ett skäl för det. Ert deltagande är frivilligt.

Vi har ju träffats tidigare, när vi kom och presenterade vår uppsatsidé för er på kursen. Ni fick då ett skriftligt material som lyfter fram vårt syfte och vad det är vi vill undersöka. Har du några funderingar kring detta? Anser du att du blivit väl informerad om vårt syfte och hur vi ska gå tillväga?

Som du kanske kommer ihåg ville vi lyfta fram hur man upplever sitt lärande i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd. Till att börja med:

- skulle du vilja berätta för oss om din tidigare utbildning, ditt yrke, din familjesituation och din ålder?

Vi befinner oss just nu på den institution där Du går en kurs... En kurs som man kunde söka under förutsättning att man var arbetslös men också där "kravet" var att man hade minst 120 akademiska poäng.

- Skulle du vilja berätta för oss varför du valde att söka just denna utbildning? Vad är det i denna utbildning som gjorde att du blev inspirerad att söka den? Hur gick det till?
- Skulle du kunna berätta för oss hur du blev arbetslös och varför? Hur gick det till, vad hände? Hur upplevde du det då?

Den kurs du nu går befinner sig på akademisk nivå kombinerad med arbetspraktik. Du har som bekant redan en hög akademisk utbildning.

- Skulle du kunna berätta för oss hur du upplever att studera igen trots en redan god utbildningsnivå? Varför? Hur?
- Skulle du kunna berätta för oss hur du ser på betydelsen av att ha personliga kontakter och god kompetens för att kunna få ett arbete? Varför? Hur?
- Skulle du kunna berätta för oss om du någon gång har upplevt att det faktum att du är kvinna kan ha påverkat dina möjligheter att få ett arbete? Eller om du har upplevt att dina möjligheter i ditt tidigare arbete på något vis blivit begränsade för att du är kvinna? Skulle du vilja beskriva denna/dessa situationer för oss?

Vi har tagit del av denna kurs innehåll, av den kan man bland annat utläsa att man får ersättning i form av ett aktivitetsstöd som deltagare på kursen.

- Skulle du kunna berätta för oss om det har haft någon betydelse för dig när du valde att söka kursen? Hade du sökt kursen även om det inneburit att du själv fått bekosta den?

Du läser ju tillsammans med andra i samma situation...

- Skulle du kunna berätta för oss om dina erfarenheter hittills av ditt lärande på den kurs du nu befinner dig på? Skulle du kunna berätta för oss om vad det är du lär, rent formellt? Vad lär du och hur?
- Vad skulle du säga detta lär dig, blir du mer motiverad till lärande, känner du att du utvecklas i ditt eget lärande när du är tillsammans med dina kurskamrater? Varför? Hur?
- Vad betraktar du som lärande i de erfarenheter du nu gör? Varför upplever du just det du nämnt som lärande? Hur upplever du denna erfarenhet?

På kursen läser både män och kvinnor, alla med akademisk utbildning men också olika erfarenheter av "livet".

- Skulle du kunna berätta för oss om du upplever att det innebär en annorlunda kommunikation er emellan på kursen beroende på att ni är både kvinnor och män? Varför? Skulle det ha varit annorlunda om ni hade enbart varit kvinnor? Vilken betydelse upplever du skulle vara annorlunda för lärandesituationen om ni hade varit enbart kvinnor?

Vi har alla ett behov av fritid, eller fri tid...

- Skulle du kunna berätta för oss om din egen fritid? Vad tycker du är viktigt för din egen del när det gäller din fria tid? Varför? Hur?
- Skulle du vilja berätta för oss om du upplever att din fritid påverkats på något sätt i förhållande till när du arbetade och när du var arbetslös?
- Skulle du vilja berätta för oss om du upplever att din nuvarande situation har påverkat din fria tid eller fritid på något sätt? Varför har den påverkats, vad har påverkat den fria tiden och hur har den påverkats?

Avslutning

Vi tackar för att du ville ställa upp på intervju.

Känner du att du har några funderingar?

Är det något du skulle vilja tillägga?

Får vi lov att återkomma till dig om vi har några ytterligare frågor eller skulle vilja klargöra något?

Har du våra telefonnummer/emailadresser om det är något du kommer på senare?